

НАДА НИКОЛОВСКА ЛИЛЈАНА ЕФТИМОВА

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

за I година гимназиски паралелки
со албански и турски наставен јазик

СКОПЈЕ, 2002

Едисија: УЧЕБНИЦИ

НАДА НИКОЛОВСКА ЛИЛЈАНА ЕФТИМОВА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА
за I година гимназиски паралелки
со албански и турски наставен јазик

РЕЦЕНЗЕНТИ

*д-р Фанија Попова, професор на Филолошкиот факултет
„Блаже Конески“ – Скопје*

*Валентина Муцунска – Палевска, професор во гимназијата
„Георги Димитров“ – Скопје*

Светлана Нацкулова, професор во гимназијата “Цветан Димов” - Скопје

Со решение на Министерството за образование и наука на Република Македонија бр. 10. 1811 од 19. 07. 2002 година, се одобрува употребата на овој Учебник по македонски јазик и македонска литература за I година гимназиски паралелки со албански и турски наставен јазик.

ВОВЕД

Учебникот за I година гимназиски паралелки со албански и турски наставен јазик ги следи содржините на Наставниот план и програмата за средно образование во Република Македонија.

Имајќи ја во предвид комплексноста на предметот, Македонски јазик и македонска литература, Учебникот концептиски е поделен на **Јазик** и **Литература**.

Наставната тема од Јазик содржи информации за поврзаноста на македонскиот јазик во контекст на словенските и балканските јазици: Правопис, Правоговор, Акцент и Стилистика.

Информациите се оптимално дозирани и се во корелација со возраста и со способностите на учениците..

По секоја наставна единица следат прашања и јазични вежби кои овозможуваат предходно усвоените знаења да се повторат, конкретизираат и дообјаснат. Притоа, ученикот ја усовршува дикција, посебно на гласовите кои отстапуваат во неговиот мајчин јазик. Примерите за вежби се соодветни на поставените цели, а прашањата се концизни и несугестивни.

Наставните теми од Литература даваат информации за: фолклорот и митот како извори за литературата, Македонската народна литература и Средновековната литература. Во овој дел се наоѓаат прекрасни примери преку кои авторите ќе ја разбудат љубопитноста на ученикот и неговата индивидуална креативност. Преку интересно поставените прашања авторите го упатуваат ученикот на самоучење и донесување сопствени заклучоци. Преку овој структурален приод, на учениците им се овозможува критички да размислуваат, да компарираат и корелативно да поврзуваат.

Концепцијата на овој Учебник овозможува ефикасно надградување на веќе стекнатите знаења на учениците за македонскиот јазик и македонската литература и придонесува за нивно интелектуално и креативно усовршување.

Од авторите

I. ЈАЗИК

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК МЕЃУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ И БАЛКАНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Што ќе научиш:

- Од кој јазик води потекло македонскиот јазик.
- Која е поделбата на словенските јазици.
- Зошто за старословенскиот јазик се вели дека е прв литературен јазик.
- Во која подгрупа на јужнословенски јазици спаѓа македонскиот јазик.
- Кои јазични црти се резултат на контактот со балканските јазици.
- Како се викале азбуките на кои се служеле Словените во IX и X век.

Македонскиот јазик е сроден со другите словенски јазици и заедно со нив спаѓа во семејството на словенските јазици.

Тој, како и сите словенски јазици, се развил од **прасловенскиот јазик**. Денес, словенските јазици заземаат широка територија на европскиот континент и образуваат три групи јазици:

- **јужнословенска група**: македонски, бугарски, српски, хрватски и словенечки јазик;
- **источнословенска група**: руски, украински и белоруски јазик;
- **западнословенска група**: полски, чешки, словачки и лужичко-српски јазик.

Историски, во групата на јужнословенските јазици спаѓа и старословенскиот јазик, кој претставува прв литературен (стандарден) јазик за сите словенски народи.

Јужнословенската група на јазици се дели на две подгрупи:

- **источнојужнословенски јазици**: македонски и бугарски јазик;
- **западнојужнословенски јазици**: српски, хрватски и словенечки јазик.

Со оглед на централното место меѓу јазиците на Балканскиот Полуостров (грчки, албански, аромански, романски, бугарски и македонски) во македонскиот јазик дошле до израз резултатите на заемните процеси во овие јазици, а тие се:

1. **Замена на синтетичка деклинација со аналитичка**: на ученикот, пред ученикот, со ученикот; кон ученикот, кај ученикот, за ученикот. Кај именките има целосна употреба на предлози наместо падежи, додека кај заменките се чуваат остатоци од синтетичката деклинација: *ми даде, ме виде*.

2. **Употреба на постпозитивен член**: ученикот, учеников, ученикон.

Меѓу балканските јазици само во македонскиот јазик има троен член во постпозиција.

3. **Удвојување на предметот**: *Го видов ученикот. Му дадов нему*.

4. **Губење на инфинитивот и негова замена со да–конструкции**: *Да се знае – да се има*.

5. **Образување на идно време со форми на глаголот сака**. Во македонскиот јазик оваа функција ја врши партикулата *ќе*: *Ќе дојдам. Ќе научам*.

6. **Глаголски конструкции со сум и имам и глаголска придавка**: *Сум дојден. Имам дојдено*.

7. **Образување компаратив и суперлатив кај придавките со морфемите по– и нај–**: помал, најмал.

Во дијалектите, покрај овие структурни особености, доаѓаат до израз и одредени лексички особености, својствени за јазиците на Балканскиот Полуостров.

Македонскиот јазик се формирал од говорите на словенските племиња, кои по распаѓањето на прасловенската јазична заедница, се населиле на најјужните делови од Балканскиот Полуостров во текот на VI и VII век и се интегрирале меѓу себе во една јазична заедница. Развојот на македонскиот јазик го следиме преку македонската писмена традиција, составена од ракописи и од печатени книги. Преку ракописи

го следиме уште од X век, а преку печатени книги од почетокот на XIX век. Инаку, словенската писменост започнува во втората половина на IX век, кога браќата Кирил и Методиј ги превеле првите црковни книги од грчки на старословенски јазик со азбуката глаголица. Тоа е јазикот на кој зборувале Македонските Словени во околината на градот Солун. Веќе рековме дека старословенскиот јазик е најстариот словенски литературен јазик. Тој е пишуван на две сосем различни азбуки: **глаголица** (38 букви) и **кирилица** (44 букви), а писменоста во Македонија се поврзува со работата на две книжевни школи: **Охридската и Лесновската**

Повтори, запомни, вежбај!

- ❑ Во која група на словенски јазици припаѓа македонскиот јазик?
- ❑ Наведи две јазични црти на македонскиот јазик што се резултат на контактот со балканските јазици!
- ❑ Со помош на што го следиме развојот на македонскиот јазик од неговото создавање до денес?
- ❑ Наведи една книжева школа во Македонија!

Свети Кирил и Методиј

НАУКАТА ЗА ЈАЗИКОТ

□ *Што ќе научиш:*

- Која наука се вика лингвистика, а која филологија.
- Што е јазик.
- Кои се основните јазични единици.

Лингвистиката е наука која го проучува јазикот како појава сврзана за човекот и за човековата дејност и ни помага да ги совладаме основните правила на говорниот и писмениот јазик, во зависност од условите за општење. Како современа наука, лингвистиката се надоврзува на **филологијата**, која пак, е научна дисциплина која го проучува јазикот како средство на културата. Основните задачи на лингвистиката произлегуваат од предметот на нејзиното проучување, а тоа е јазикот како најсеопфатно и најопшто средство за комуникација (општење) меѓу луѓето. **Јазикот** е систем од знаци со своја структура и законитости на функционирање. Според тоа, задачите на лингвистиката се: природата на јазикот, структурата на јазикот, функционирањето на јазикот и методите на проучување на јазикот.

Основни јазични единици се:

– фонема – Најмала единица на јазикот што има материјална форма, а нема значење. Значењето се добива со комбинирање на фонemi: $y + \text{ч} + e + n + и + к = \text{ученик}$. Преку фонемата јазикот станува материјален, односно го восприемаме слухово како *глас* или визуелно како буква.

– морфема – Најмала јазична единица со определено значење. Со комбинирање на морфемите добиваме зборови и други форми: *учи: уче–ник = ученик; учи– лиште = училиште*.

– збор – Основна единица на јазикот со која ги именуваме предметите, суштествата, дејствата, признаците. Со помош на зборовите формираме реченици (*соба, книга, радост, трча*).

– реченица – Јазична единица чиј основен член е прирокот (глагол со личноглаголска форма). Со помош на речениците изразуваме мисли и чувства, а со нивно комбинирање образуваме различни видови текстови. (*Агим пишува. Агим се допишува со Илија од Велес.*)

Шематски науката за јазикот би изгледала вака:

Повтори, запомни, вежбај!

- ▣ Зошто јазикот претставува најсеопфатно средство за општење меѓу луѓето?
- ▣ Од кои јазични единици е составен еден јазик?
- ▣ Која јазична единица нема значење, иако има материјална форма?
- ▣ Што формираме со помош на зборовите, а што со помош на речениците?
- ▣ На која јазична единица основен член ѝ е прирокот?

ГЛАС И ФОНЕМА

□ *Што ќе научиш:*

- Каква е разликата помеѓу фонетиката и фонологијата.
- Што се тонови, шумови и гласови.
- Што е глас.
- Што е фонема.
- Имаат ли гласовите значење.
- Какви единици се образуваат со помош на гласовите.

Фонетика и фонологија се делови од науката за јазикот што ги проучуваат гласовите. Фонетиката го проучува образувањето и изговорот на гласовите, а фонологијата ја проучува употребата на гласовите во општењето со јазикот. Покрај гласовите, овие делови од науката за јазикот, ги проучуваат и слогот, акцентот, интонацијата и други елементи на говорената форма на јазикот.

Во природата среќаваме: **тонови** (звуци на свирче, труба и сл.), **шумови** (шумолење на лисја, топот на коњи и сл.) и **гласови** (звуци што ги изговараат луѓето). Гласовите се образуваат со помош на нашиот говорен апарат.

Гласот е најмала изговорена и забележена единица во јазикот.

Човекот може да произведе многу гласови, но само еден дел од нив ги користи за создавање на зборови (обично од 25 до 40). Тие го формираат гласовниот систем на еден јазик. Во македонскиот стандарден јазик има 31 глас од кои се оформуваат безброј зборови.

Спореди: **буди – суди – нуди – куди – руди**
крива – крава – крева

Но, во изговорот на еден глас може да има и различни нијанси, кои пред сè произлегуваат од местото на гласот во зборот.

Спореди: **круша – мајка – келнер – китка**
банка – куќи
лице – лубеница

**Гласовите кои внесуваат разлика во зборовите
се викаат фонеме.**

На 31 глас во македонскиот јазик одговара 31 фонема.

Гласовите во општењето не се употребуваат како самостојни единици и немаат свое значење, туку образуваат единици со значење – зборови и реченици.

Повтори, запомни, вежбај!

- ❑ Колку гласови има македонскиот јазик?
- ❑ Што е предмет на фонетиката?
- ❑ Која е разликата помеѓу глас и фонема?
- ❑ Со комбинирање на фонеме по сопствен избор, образувај јазични единици кои имаат значење!
- ❑ Образувај повеќе зборовни двојки што се разликуваат по еден глас во почетна, средишна и крајна позиција на зборот!

Куршумли Ан во Скопје од XVI век

ПОДЕЛБА НА ГЛАСОВИТЕ

□ Што ќе научиш:

- По што се разликуваат гласовите меѓу себе.
- Која е најопштата поделба на гласовите.
- Кои гласови се слоготворни, а кои не се.
- Каков глас мора да содржи во себе слогот.
- Кога гласот **р** е слоготворен.

Гласовите се разликуваат меѓу себе едни од други според својот изговор и според своето значење. Најопшта е поделбата на **самогласки** и **согласки**. Тоа се прави врз основа на присуство или отсуство на пречки при движењето на воздушната струја.

При изговорот на самогласките воздушната струја не среќава никакви пречки, се движи слободно, додека кај согласките се создава пречка во вид на теснина или преграда. Поради ова самогласките ги слушаме како тонови, а согласките како шумови.

Спореди го изговорот на гласовите **а, б и т**.

Каква беше положбата на устата и на јазикот при изговорот на гласот **а**, каква при изговорот на гласот **б**, а каква при изговорот на гласот **т**?

Втора важна разлика меѓу самогласките и согласките е во можноста за образување на слог. Самогласките се **слоготворни** – можат да образуваат слог, а согласките се **неслоготворни** – не можат да образуваат слог.

Слогот мора да содржи самогласка, односно во одделни случаи р. Тој претставува една изговорена и забележана единица, но нема свое значење. Со групирање на слоговите се образуваат зборови. Поделбата на зборовите на слогови се врши за да се истакнат фонетските особености на зборовите.

Подели ги дадените зборови на слогови и кажи за колкусложни зборови се работи:

- нож, маж, цар, врв, крв, син, срп, трн, леб, ден, прст, здрав;
- очи, коса, дете, море, село, книга, здравје, дрво, црква;
- улица, тетратка, јагода, ученик, театар, фабрика, општество;
- воденица, виулица, огледало, работилница, фонологија;

Во македонскиот стандарден јазик има пет самогласки: **а, е, и, о, у**. Освен нив како носител на слогот може да се јави и гласот **р**. Слоготворно **р** има во следните случаи:

- кога **р** се наоѓа меѓу две согласки: *трча, црн, прво, црква*;
- кога е на почетокот на зборот пред согласка: *’рѣ, ’рѣа, ’рти, ’рж*;
- кога е во состав на збор со префикс што завршува на самогласка: *за’ржи, за’рти*;

При бележењето на самогласното **р** на почетокот на зборот или пред префикс што завршува на самогласка, самогласното **р** се пишува придружено со **апостроф (’)**. Апострофот е правописен знак.

Повтори, запомни, вежбај!

- Која е основната поделба на гласовите?
- Колку и кои се самогласките во македонскиот јазик?
- Според можноста за образување на слог, кои гласови се слоготворни, а кои се неслоготворни?
- Кога гласот **р** има слоготворна улога?
- Што е апострофот, кога се употребува и како се бележи?
- Пронајди го слоготворното **р** во дадените поговори и зборови:

Трча како прѣ пред магаре.

Трпеж – крпеж.

Трнче, срт, гранка, испрска, врв, народ, Прилеп, граматика, Хрватска, ’рж, израсток, Србин, здрав, дрво, црква, ќерка, прва.

САМОГЛАСКИ И СОГЛАСКИ

Што ќе научиш:

- Каква е разликата помеѓу согласките и самогласките.
- За поделбата на самогласките.
- За поделбата на согласките.

Гласовите што се изговараат со слободно минување на воздушната струја низ усната празнина се нарекуваат **самогласки**. Веќе спомнавме дека во македонскиот стандарден јазик има пет самогласки: **а, е, и, о, у**. Тие можат да се поделат на неколку подгрупи, и тоа:

- според движењето на јазикот напред–назад: предни (е, и), средни (а) и задни (о, у);
- според степенот на издигањето на јазикот: високи (и, у), средни (е, о) и ниски (а);
- според положбата на усните: заокружени (о, у) и незаокружени (е, и, а).

Шематски поделбата на самогласките би изгледала вака:

		според движењето на јазикот напред–назад		
		предни	средни	задни
според висината на јазикот	високи	И		У
	средни	Е		О
	ниски		А	
		незаокружени		заокружени
		според положбата на усните		

Кога воздушната струја при изговорот на гласовите наидува на препреки во усната празнина се создаваат **согласки**. Во македонскиот стандарден јазик ги има 26: б, в, г, д, ф, ж, з, с, ј, к, л, љ, м, н, њ, п, р, с, т, ќ, ф, х, ц, ч, џ, ш.

Согласките се делат според неколку критериуми:

1. Според местото на образување:

- уснени (лабијални): б, п, м, в, ф;
- забновенечни (дентално–алвеоларни): д, т, л, н, с, з, ц, ѕ;
- венечни (алвеоларни): ж, ш, џ, ч, љ, р;
- тврдонепчени (палатални): ђ, ќ, ј, њ;
- меконепчени (веларни): г, к, х.

2. Според начинот на образување:

- преградни или избувливи (оклузивни): б, п, м, т, д, н, њ, к, г;
- теснински или струјни (фрикативни): с, з, ш, ж, в, ф, л, љ, ј, р, х;
- преградно-теснински (африкати): ќ, ђ, ч, џ, с, ц.

3. Според звучноста:

- звучни: б, в, г, д, ђ, ж, з, с, џ;
- беззвучни: п, ф, к, т, ќ, ш, ц, ч, х;
- сонанти: р, л, љ, м, н, њ, ј.

Според признакот звучност на прво место доаѓаат сонантите како најзвучни, потоа се звучните и најпосле беззвучните согласки. Звучните и беззвучните согласки врз основа на акустичките својства прават парови, при што на секоја звучна согласка ѝ одговара беззвучна согласка. Согласката х, нема звучен парник.

За да ја сфатиш подобро разликата помеѓу звучните и беззвучните согласки, гласно изговори ги дадените двојки:

(б/п) бере – пере; (в/ф) вино – фино; (г/к) гори – кори; (д/т) дава – тава; (ђ/ќ) ђупче – ќупче; (ж/ш) жал – шал; (з/ц) зад – сад; (џ/ч) џеп – чеп; (с/ц) зирка – цирка.

Повтори, запомни, вежбај!

- Звучноста на гласовите може да се претстави на следниот начин:

	македонски	јазик
1. самогласки		
2. сонанти		
3. звучни согласки		
4. беззвучни согласки		

- Претстави ги на ист начин зборовите: литература, фонетика, збор, правоговор, правопис.
- Замени ја звучната согласка со соодветната беззвучна и ќе видиш кои зборови ќе ги добиеш: глас – _лас; ден – _ен; џип – _ип; зол – _ол; бара – _ара.
- Согласките според звучноста се делат на: а) _____ б) _____, в) _____
- Издели ги звучните согласки во зборовите: граматика, тетратка, бегство.
- Наведи еден збор што содржи два сонанта.

ГЛАСОВНИ ПРОМЕНИ

▣ *Што ќе научиш:*

- Кој процес во јазикот се нарекува гласовна промена.
- Што е едначење по звучност, а што обезвучување.
- Која гласовна промена се нарекува редување.

Ако ги споредиме зборовите *ученик, ученички, ученици*, кои претстапуваат различни форми на еден ист збор – *ученик*, ќе забележиме дека гласот **к** од основниот збор се заменува со **ц** и **ч** во другите форми на тој збор. **Замената на еден глас со друг се нарекува гласовна промена.** Гласовните промени се вршат заради полесен изговор на гласовите.

Спореди го изговорот на дадените примери и откриј ги во нив гласовните промени: *Штип – штипјани; Велес – велешани; Охрид – охридани; Струга – стружани; Струмица – струмичани.*

Во покарактеристичните гласовни промени се вбројуваат: едначењето по звучност, обезвучувањето на звучните согласки на крајот од зборот, редувањето на самогласките и на согласките, испуштањето на самогласките и на согласките, преместувањето, вметнувањето и др.

1. Едначење по звучност. Кога во промената на некои форми на зборот или во изведувањата од него, ќе се најдат една до друга две согласки различни по звучност, настанува едначење на согласките по звучност. На пример: *сват – свадба; риба – рипче; жежок – жешка.* Правописот наложува едначење според втората согласка.

Сз (согласка звучна) + Сб (согласка беззвучна) = Сб Сб

б > п = баба > бапки; врабец > врапче; роб > ропски;

г > к = брег > брегче; рог > рокче;

д > т = војвода > војвотка; град > гратче; сладок > слатка;

ж > ш = бележи > белешка; држи > дршка; маж > машко; еж > ешко;

з > с = близок > блиска; блуза > блуска; низок > ниска;

Сб + Сз = СзСз

т > д = сват > свадба

к > г = велик > Велигден

с > з = гостин > гозба

Ваквото едначење секогаш се одбележува ако се случува на границата меѓу префикс и основа:

- зад– : затскрие, заткулисен;
- над– : натпис, натпревар;
- од– : отказ, отпор, отсега;
- под– : потпис, потфат;
- пред– : претпладне, претчувство;
- без– : бескаматен, бескуќник;
- воз– : восхит, воспита;
- из– : искаже, истера;
- раз– : расчекор, расположение;

Отстапувања од бележењата на едначењето по звучност имаме во следните случаи:

– не се одбележува едначење на **в** пред безвучна согласка: *вторник, вчера, увце, овца, цевка, мравка;*

– не се одбележува едначење на **д**: а) пред наставките –ски, –ствен, –ство: *градски, производствен, соседство;* б) пред завршокот –ци (во множинска форма за машки род): *очевидци, месојадци;* в) пред членската наставка –та: *заповедта, жедта;*

– пред членската наставка –та не се одбележува и едначењето на другите звучни согласки: *зобта, 'ржта, надежта;*

– согласката **г** не се едначи во: *бегство, другпат;*

– согласката **т** не се едначи во сложените зборови: *петгодишен, десетдневен;*

– нема едначење по звучност во допир со сонанти: *милослив, мирислив;*

– нема едначење по звучност кај некои сопствени имиња од туѓо потекло: *Вашингтон, Хамбург.*

2. Обезвучувањето е гласовна промена слична на едначењето по звучност. На крајот од зборот секоја звучна согласка се изговара како нејзиниот безвучен парник. Ваквото обезвучување според правописот не се одбележува.

Спореди ги напишаните и изговорените зборови: нож, ориз, снег, град.

3. Кај некои форми или изведувања на зборовите често доаѓа до замена на еден глас со друг. Оваа промена се вика **редување** (замена). на пример: рака – раце – раченце; бере – избор – избрал – избира.

Редувањето на гласовите почесто се случува меѓу основниот дел на зборот (коренот) и другите делови, а поретко во самиот корен на зборот.

о-а: роди – раѓа; к-ц: сведок – сведоци; к-ч: сведок – сведочење;
к-ш: сведок – сведоштво; г-з: белег – безлези; г-ж: белег – бележито;
х-ш: воздух – воздушен; н-њ: трн – трња и др.

Во некои случаи гласовите не се редуваат, туку се **испуштаат**:
петел – петли; ветер – ветришта; лист – лисје и сл.

Повтори, запомни, вежбај!

- Што е гласовна промена и кога се случува?
- Која гласовна промена ја викаме едначење по звучност и како се врши таа?
- Наведи неколку примери за отстапување од одбележувањата на едначењето по звучност!
- Кога се обезвучуваат согласките?
- Што значи гласовната промена редување?
- Во дадените реченици има зборови во кои не е извршено едначење по звучност. Поправи ги грешките!

Цело предпладне работев, а немав со што да ја угаста жедта.

Гитарата беше сосема разштимана, но тој упорно свиреше.

Таа се вкамени кога ја виде цефката од пушката.

- Разговарај на часот за гласовните промени што ќе ги пронајдеш во извадокот од „Приказни од Пасквел“ од Живко Чинго:

Беше зима и земјата ја покри дебел снег. Наоколу се простираше огромна снежна пустелија. Насакаде само снег. Големото небо над градината исчезна, од него остана само едно темно, парта-лаво клопче. Секој ден непрестајно паѓаше снег. Воден и тежок. Тоа попладне задува некој украден топол ветар и снегот набргу почна да прокапува. Беше тоа убаво попладне и толку долго го прислушкувавме доаѓањето на јужниот ветар. Човек имаше впечаток дека е сето тоа само некаков нестварен сон.

АКЦЕНТ

□ Што ќе научиш:

- Што е акцент.
- Каков е акцентот во македонскиот јазик.
- Кој акцент е зборовен, а кој реченичен.

Слоговите во зборот немаат еднаков изговор. Еден слог во зборот обично се изговара со поголема сила на гласот, појасно, произделено, со повисок тон. Таквото изделување на еден слог со помош на одредени фонетски средства (сила на издишната воздушна струја, висината на тонот и квалитетот на гласот) од другите слогови во зборот се нарекува **акцент**.

Гласно изговори ги дадените зборови и формите изведени од нив:

син – синот – синови – синовите
стол – столот – столови – столовите

Акцентот, главно, ги засега самогласките како гласови со најголема звучност и како основа на слогот. Слогот што се акцентира се нарекува **акцентиран слог**. Акцентот што се одликува со силината на гласовниот удар врз нагласениот слог се нарекува **динамичен акцент**. Во македонскиот јазик акцентот е динамичен.

Акцентското изделување на еден слог во зборот се постигнува со зголемена сила на издишната водушна струја. Во зависност од тоа што претставува изделената единица (слог или збор), како и од тоа каде се изделува таа единица (во зборот или во реченицата), се разликуваат два вида акцент:

- **зборовен** (слоговен) акцент;
- **реченичен** (фразеолошки, синтагматски) акцент.

На пример: Миле пишува писмо. (зборовен акцент)

Миле пишува писмо. Миле пишува *писмо*. (реченичен акцент, со кој се потенцира дека се работи за Миле, а не за Петар, односно се потенцира дека пишува писмо, а не домашна задача).

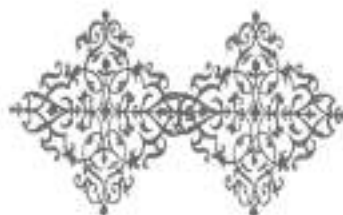
Во тесна врска со реченичниот акцент стојат **логичниот** (смисловен) и **емоционалниот** (афективен) акцент. Логичкиот акцент претставува слободно изделување на еден збор во реченицата, условено од желбата на говорителот да го подвлече значењето на еден збор (*Тој рече така, а не јас.*). Емоционалниот акцент подразбира промена на височината на тонот, а тоа се случува најчесто кога говорителот е во посебно емоционално расположение (*Зарем јас сум го молел него!*).

Акцентирањето е особеност на изговорот и е карактеристично за усното изразување. Доколку акцентот се бележи во писменото изразување, тоа се прави со акцентскиот знак (`), кој се става над самогласката во акцентираниот слог.

Слоговите кај повеќесложните зборови во македонскиот јазик ги изделуваме од почетокот кон крајот на зборот, но ги броиме од крајот кон почетокот на зборот. Кај едносложните зборови акцентот паѓа на единствениот слог, кај двосложните зборови на вториот слог од крајот на зборот, а кај трисложните и повеќесложните зборови, акцентот е определен и се врзува за третиот слог од крајот на зборот. Според оваа особеност, тој се нарекува **третосложен акцент**.

Повтори, запомни, вежбај!

- ☐ Каков е акцентот во македонскиот јазик според својата природа?
- ☐ Што е зборовен, а што реченичен акцент?
- ☐ Со кој акцент говорителот изделува еден збор во реченицата по сопствена желба?
- ☐ Одбележи го акцентот на следните примери: *главоболка, национален, мислејќи, задача, рамноправен, интересира, вододелница, нервира, гимназија, одејќи.*
- ☐ Прочитај го гласно извадокот од песната во проза „Миг“ од Блаже Конески! Внимавај како ги акцентираш зборовите! *Едно остро сознание дека треба да се користи мигот, токму овој миг. Дека е незаменлива оваа прошетка приквечер по улиците на стариот град, овој поглед на излозите, на небото и на планините в далечина, ова дишење дури талкам. Увереност дека тоа е среќа! Што можат да ме засегаат во тој миг сите други предвидувања!*

ОТСТАПУВАЊЕ ОД ТРЕТОСЛОЖНОТО АКЦЕНТИРАЊЕ

□ Што ќе научиш:

- Правилно да ги акцентираш глаголските прилози.
- Во кои случаи има отстапување од третосложното акцентирање.

Отстапување од третосложното акцентирање, а со акцент најчесто на вториот слог од крајот на зборот, кај зборови од домашно потекло имаме во следните случаи:

1. Глаголски прилог: викајќи, одејќи, работејќи, слушајќи, фрлајќи, мислејќи и сл.

2. Прилози за време: годинава (Кога? – Оваа година); зимава (Кога? – Оваа зима); летово (Кога? – Ова лето). Овие прилози треба да се разликуваат од членуваните именки кај кои акцентот паѓа на третиот слог од крајот на слогот (годинава, зимава, летово).

3. Некои деминутивни прилошки образувања со потсилена емоционална нијанса: малкунса, олкунса, толкунса и сл.

Повтори, запомни, вежбај!

- Како ги izdelуваме слоговите при поделбата на зборот на слогови, а како при акцентирањето на зборовите?
- Акцентирај ги зборовите каде што забележуваш отстапување од третосложното акцентирање во текстот „Лето во планинарскиот дом“ од А. Стојанова:

Летово со дедо ми престојував во планинарскиот дом. Тоа беше вистинско доживување. Нему деновите му минуваа грижејќи се за домот и за планинарите, а мене шетајќи низ шумата. Но, најмногу од сè, ги сакав квечерините. Тогаш, лежејќи на грб на некоја шумска полјанка, гледав во јадрите ѕвезди на небото. Звучите на планината ме носеа во непознатите светови на фантазијата, не дозволувајќи му на сонот до долго во ноќта да ми ги затвори очите. Еднаш за малкунса ќе згазнев змија отровница. Другпат паднав од дрво, собирајќи јајца од гнездата на птиците. Третпат, олкунса требаше да завршам во студентите води на горскиот поток, кога прескокнувајќи го, се лизнав.

АКЦЕНТОТ НА ТУГИТЕ ЗБОРОВИ

Што ќе научиш:

- Како навлегуваат туѓите зборови во македонскиот јазик.
- Кои туѓи зборови се акцентираат на првиот слог од крајот на зборот.
- Кога акцентот паѓа на вториот слог од крајот на туѓиот збор.
- Кога туѓите зборови имаат третосложно акцентирање.
- Што е двојно акцентирање.

Една од најбитните карактеристики на македонскиот стандарден јазик е неговиот третосложен акцент. Голем број туѓи зборови навлезени во македонскиот јазик во голема мера не се приспособиле на нашиот третосложен акцентски систем.

Така, цели групи туѓи зборови го задржуваат својот „изворен“ акцент како своевидна особеност (депо, аташе), иако некои од нив имаат двојно акцентирање (спореџи: билет и билџет, решо и решџо). Но, има и такви туѓи зборови, кои се приспособиле на третосложното акцентирање (алергија, физичар).

Туѓите зборови во македонскиот јазик навлегуваат преку директен јазичен контакт или со посредство на друг јазик.

Сепак, побрзо и полесно се приспособуваат зборовите кои се поодамна и пошироко навлезени во секојдневната употреба на говорителот (панталони, букет).

Во групата туѓи зборови по однос на акцентското место се изделуваат зборови со:

1. Акцент на првиот слог од крајот на зборот, а тоа се именки од туѓо потекло што завршуваат на **-е, -о, -у** или **-и**. Тие најчесто не се согласуваат со акцентскиот систем на македонскиот стандарден јазик и имаат акцент на првиот слог од крајот на зборот (ателџе, жири, реномџе, сиџе, интервју). На првиот слог од крајот на зборот се акцентираат и именки со туѓо потекло што завршуваат на согласка (афинитџет, есеист, жетон, коментар).

2. Акцент на вториот слог од крајот на зборот; главно, се именки од туѓо потекло што завршуваат на наставките **-ура** (литература, култура); **-ивец** (оперативец, репродуктивец); **-алец** (гимназијалец, генијалец); **-изам/-азам** (идеализам, професионализам, ентузијазам, сарказам). Голем број именки од туѓо потекло, независно од нивниот завршок, исто така имаат акцентирање на вториот слог од крајот на

зборот (антена, пиеса, мембрана, координатор). Со акцент на вториот слог од крајот на зборот се и придавките од туѓо потекло кои завршуваат на **-ален, -јален, -ивен, -иран, -озен** и сл. (интернационален, комерцијален, интензивен, организиран, грандиозен, константен, релевантен). Со акцент на вториот слог се и глаголите што завршуваат на **-ира/-изира** (комуницира, оперира, стабилизира, симболизира).

3. Акцент на третиот слог од крајот на зборот; такви се повеќесложните зборови од туѓо потекло што завршуваат на **-ија, -ика, -иум, -ичар** (алергија, лингвистика, радиум, критичар). Кога овие зборови ќе ја зголемат својата форма за уште еден слог, акцентот се поместува на третиот слог (алергијата, лингвистиката, радиумот, критичарите). Со акцентирање на третиот слог од крајот на зборот среќаваме и други повеќесложни именки од туѓо потекло со разни завршоци (дијалог, микроскоп, семестар, реума).

Повтори, запомни, вежбај!

- ▣ Кои зборови од туѓо потекло имаат акцентирање на првиот слог од крајот на зборот?
- ▣ Низ соодветни примери објасни на кој слог од крајот на зборот паѓа акцентот кај глаголите од туѓо потекло што завршуваат на **-ира/-изира**?
- ▣ Наведи неколку примери со двојно акцентирање!
- ▣ Правилно акцентирај ги следните зборови: бирократија, ветеринар, гаража, еколог, кариерист, карикатура, лектира, матурантка, силуета, солидарност.

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ

▣ *Што ќе научиш:*

- Што е акцентска целост.
- Како се определува местото на акцентот во акцентската целост.

Два или повеќе зборови подведени под заеднички акцент претставуваат **акцентска целост**. Местото на акцентот во акцентската целост е определено според општото правило – на третиот слог од крајот на групата зборови, иако во некои акцентски целисти акцентот може да се јави на вториот слог од крајот на групата.

Акцентските целисти морфолошки ги класифицираме како синтагми составени од атрибут + именка. Тие најчесто се составени од:

1. Два збора со сопствен акцент, кои во акцентската целост претставуваат еден поим (значење): Киселá – Вода, киселó – млеко, Газí – Баба.

Акцентските целисти од два полнозначни збора најчесто се составени од:

– *придавка + именка*: сувó – грозјe, црн – пипер, црнi – сливи, Мечкiн – Камен, Голó – Брдо, Новó – Село. Во ваквата акцентска целост придавката (атрибутот) може да биде членувана и нечленувана (белотó – лице, белó – лице; црнотó – писмо, црнó – писмо);

Вака се акцентираат и составите од типот: бéл – ден не – виде. Но, кога составот придавка + именка нема ново значење, туку секој од членовите има свое значење, не доаѓа до образување на акцентска целост (бéло плáтно треба, а не црно);

– *именка + именка*: поп – Гóгов, доктор – Арсов (именката ја определува другата именка и тогаш акцентот е на втората именка);

– *заменка + именка* (заменска придавка + именка; показна заменка + именка): ај, и на твојá – глава, мóј – човек е тој; овóј пат не ќе избегаш. Акцентот се префрла врз заменката (заменската придавка);

– *број + именка*: пéт – пари (не дава), (не вреди ни) стó – пари. Акцентот по правило се префрла врз бројот;

Приближните броеви се изговараат со еден акцент: двá – три, два – тринаéсет. Но, во состави од приближни броеви + именка, акцентот не се пренесува врз бројот: пет– шест дéна, седум– осум ма́жи. Доколку треба да се истакне бројот, доаѓа до раскинување на акцентската целост: Три дéна чекав.

Акцентска целост не се образува од бројна именка + именка: трóјца ма́жи, о́бете же́ни.

Сложените бројни изрази во кои меѓу последните делови употребуваме и, се изговараат со акцент на сврзникот, освен со бројот четири: седумдесет и еден, илјада петстотини педесет и пет.

– *прилог + именка*: малку вре́ме, многу де́ца, но можни се и составите со акцент на прилогот: малкú – време мина, многу́ – деца не дојдоа. Треба да се прави разлика меѓу овие акцентски целости и сложените прилози за количество: двéпати, стóпати, неколкúпати;

– *прашалните зборови* образуваат акцентски целости со именката, со акцент на третиот слог, само кога именката е двосложна: Штó – човек беше ти? Колкú пари ти зе́дов?

2. Збор кој има сопствен акцент и клитика. Клитиката ја дефинираме како збор чие присуство во реченицата не повлекува постоене посебна акцентска единица: братúчед – ми, да́ј – ми ги.

Во зависност како се распоредени членовите во акцентската целост составена од самостоен збор и клитика, изделуваме:

Акцентски целости со енклитика

Овие акцентски целости најчесто се составени од:

а) *именки што означуваат родство и кратки заменски форми*: баба – ми, ма́јка – му, та́тка – си, де́да – си.

б) *заповедна форма од глагол и кратки заменски форми*: зе́ми – ги, земе́те – му го, да́ј – ми ја, дајте́ – ми ја.

в) *глаголски прилог и кратка заменска форма*: носе́јки – го, фрла́јки – ја.

Ако глаголскиот прилог го следат две кратки заменски форми, акцентот не се преместува: носе́јки – му – го, фрла́јки – му – ја.

г) *показни и прашални партикули и кратки заменски форми*: еве́ – ти – ја, е́не – го.

Акцентски целости со проклитика

Во акцентските целости со проклитика и полнозначен збор изделуваме:

а) *акцентска целост со проклитика и глагол*, и тогаш како проклитики пред глаголот стојат: кратките заменски форми и формите *се/си* од повратната замена, честичките *би* и *ќе*, помошниот глагол *сум*, прашални зборови и др.

Кај акцентската целост со проклитика и глагол има два начина на акцентирање: кога акцентот се задржува на глаголот (*му – го – зе́л, да – го – ви́ди*) и кога акцентот се префрла од глаголот на проклитичкиот член од целоста (*не – ти – рече́, не – ќе – са́ка, ко́ј – виде́л*).

б) акцентска целост со проклитика и именски збор, и тогаш како проклитики се јавуваат предлози, честички, сврзници, извици и сл. И кај овие акцентски целости има два начина на акцентирање: кога акцентот се префрла врз клитичкиот збор (бѣз – глава, нѧ – раце, прѣд – мене, добрѧ – утро, срѣд – лето) и кога акцентот не се префрла врз проклитиката (и – дѣлник, и – прѧзник; од – пиле млеко имаше).

Повтори, запомни, вежбај!

- ▣ Што е акцентска целост?
- ▣ Какви видови зборови влегуваат во составот на акцентските целости од два полнозначни збора?
- ▣ Наведи неколку примери со именки што означуваат родство и кратки заменски форми и акцентирај ги?

- ▣ Одбележи го акцентот во акцентските целости:

го одбележи акцентот – одбележи го акцентот

носејќи го пакетот – го носи пакетот

мојата братучетка – братучетка ми

го знае тоа – не го знае тоа

Одам в град, а не на пазар.

Што сакаш сега?

Ете ти ги гостите!

Не зборувај ми за тоа!

- ▣ Изразно прочитај ја песната „Голапче“ од Константин Миладинов. Внимавај како ќе ги прочиташ акцентските целости! Разговарај за јазикот на кој е напишана песната!

Голапче мало хубаво, голапче златкрилесто,

Кога ти дојде при мене? И кога в часот побегна? –

Ушче ја глас ти не слушнаф: ушче те харно не видоф,

Дан ми се, мило наљути? Дан ми се добро, насрди?

Зашч не ти хубост пофалиф, зашч не ти крилја помазниф?

Ела ми, мило, ела ми, ела ми сега при мене,

Ја ќе ти хубос пофалам, ја ќе ти крилја помазнам,

Ја ќе те тебе назобам се со дробнаго бисера,

Ја ќе те чува секога, мое ми мило, в пазува.

Што ќе научиш:

- Што е правопис.
- Што е правоговор.
- Каков е правописот на македонскиот јазик.

Јазикот во општењето го употребуваме по устен пат (преку зборување) и по писмен пат (преку пишување). Во говорниот јазик пораките се пренесуваат со средствата за говорење, а тоа се: гласовите, акцентот, бројот и должината на паузите, силната и брзината на говорот, интонацијата. Во писмениот јазик пораките се пренесуваат со средствата за пишување: букви (големи и мали), интерпункциски знаци и правописни правила. Секој говорител (носител) на јазикот треба правилно да зборува и правилно да пишува. Правилата за правилно пишување и зборување се регулирани со правописот и правоговорот на еден јазик.

Правописот (ортографијата) значи правилна употреба на графичките знаци и на интерпункцијата во даден јазик, како и на сите законитости според кои се уредуваат правилата.

Правоговорот пак, е правилен изговор на напишаното и на изговореното.

Правописните правила и законитости на еден јазик се уредуваат врз три принципи: **фонолошки, морфолошки и етимолошки** (историски). Ниеден правопис не е од чист вид, секој, покрај доминантните елементи, содржи и елементи од другите два принципа.

Фонолошкиот принцип е во основа на фонолошкиот правопис според кој за секој глас има одделен знак (буква) или се пишува така како што се изговара, а се изговара така како што е напишано. Таков е правописот на македонскиот литературен јазик, иако во македонскиот јазик има случаи кога постои разлика меѓу изговореното и напишаното (на пример, звучните согласки на крајот од зборот се изговараат како безвучни; леб – леп).

Основа на **морфолошкиот принцип**, врз кој е заснован морфолошкиот правопис, е тенденцијата на јасно изделување на морфемите. Морфолошки правопис имаат рускиот и бугарскиот јазик.

Етимолошки (историски) е оној правопис што ги одразува правописните норми на јазикот врз основа на постариот период на неговиот јазичен развој. Таков правопис имаат англискиот, францускиот, грчкиот јазик и др.

Правописот на македонскиот јазик е усвоен на 07 јули 1945 година.

ПРАВОПИС НА СОГЛАСКИТЕ

љ, њ, ј, в, ф, с, ц, к, г

Согласката **љ**

Најголем проблем кај учениците во паралелки со албански и турски наставен јазик претставува изговорот и правописот на согласката **љ**. Таа честопати се меша со **л**.

– Согласката **љ** не се пишува пред самогласките **е** и **и**: лице, леб, млеко.

– Согласката **љ** не се пишува пред согласката **ј**: волја, илјада, полјанка.

– Согласката **љ** се пишува пред **у** во коренот **љуб**–: љубов, љубезно, љубоморен, виљушка.

– Согласката **љ** се пишува пред согласка: фељтон, бољме, дилбер.

– Согласката **љ** се пишува на крајот од зборот: детаљ, тељ, бигбиљ.

Согласката **њ**

Согласката **њ** се изговара и се пишува во следните случаи:

– во зборовите: дење, коњ, пењушка, троњ;

– во завршоците **–ња**, **–њак**: бања, молња, тиња, свиња, имењак, сињак;

– во наставката **–ње** (за образување глаголски именки): берење, јадење, играње, учење;

– во завршоците **–ње**, **–ња** (за образување збирна множина кај именки на кои основата им завршуваат на **н**): камен – камење, камења; корен – корење, корења.

– во наставката **–иња** (за образување множина кај некои именки од среден род на **–е**): времиња, мориња, имиња, кучиња;

– во несвршени глаголи изведени од свршени со **н** во основата: се клања, се пењава, мењава.

Согласката **ј**

Гласот **ј** во македонскиот јазик се изговара неинтензивно и поради тоа во некои позиции од зборот, особено меѓу самогласките, се јавува факултативно. Најслабо се слуша пред самогласките **е** и **и**, особено пред втората.

Согласката **ј** се пишува:

– пред **и** само пред во **–ји** кај придавките: божји, вражји, козји, песји, рибји, птичји (но, зад **ч** не се пишува: овчи, волчи);

- меѓу две самогласки ако втората е **и** не се пишува **ј**: случаи, брои, идеи, кои, мои, некои, змии, судии;
- пред **е** се пишува **ј**: а) на почетокот од зборот: Језуит, Јемен; б) меѓу три самогласки во непосреден допир: фоаје, доајен; в) зад суфиксот **-је**: здравје, лозје; г) во збирната наставка **-је**: нивје, колје. Во други случаи **ј** не се пишува пред самогласката **е**;
- меѓу самогласките **и** и **а** редовно се пишува **ј**: Македонија, шамија, тепсија, змија, Марија, историја;
- меѓу самогласките **о** и **а** обично се пишува **ј**: боја, кројач, своја, никоја (но: решоа, буржоазија, видоа, отидоа);
- меѓу самогласките **у** и **а** се пишува **ј**: обујам, трујам, чујат, собујат;
- меѓу самогласките **е** и **а** се пишува **ј**: турнеја, ономатопеја, грејач, пејач (но: греалка, делеа, носеа);
- меѓу две **а** се пишува **ј**: вајар, одаја, бајачка, се покаја, истраја;
- формите на заповедниот начин кај глаголите на кои општиот дел им завршува на **-и** се пишуваат со **ј**: миј, вриј, шиј, пиј, мијте, вријте, шијте, пијте.

Самогласката **в**

- Самогласката **в** се пишува:
- меѓу две согласки: бивол, глава, девојка;
 - во завршоците **-вина, -вица, -вец, -ван, -ва, -вар, -виште, -вен, -вит, -ува, -ва**: ладовина, ластовица, вдовец, јоргован, основа, воловар, зимовиште, оловен, вековит, верува, обува;
 - во множинските наставки **-ови, -еви**: броеви, гревови, врвови, гласови, чаеви, ножеви;
 - во членските форми на **-ва, -во, -ве**: женава, детево, луѓево, кукиве;
 - во формите на придавките на **-в, -ав, -ов, -ев, -лив**: прав – право, права – крвав – крваво, крвава, татков – татково, таткова; работлив – работливо, работлива;
 - пред согласките **д, т, ч, н и л**: вдовец, вторник, вчера, внатре, влез.

Согласката **ф**

- Согласката **ф** се изговара и се пишува место некогашната согласна група **хв**: фали, фатен, фрла, зафати;
- согласката **ф** се изговара и се пишува во заемки од други јазици: кафе, фурна, фабрика, фигура, фасада.

Согласката **з**

Согласката **з** се пишува во спој со самогласката **в** и со сонантите **р** и **н**: ѕвезда, свонче, срцки, насре, ганса, јанса;

– согласката **з** се изговара и се пишува пред согласки (најчесто во почетокот од зборот): ѕевгар, ѕидар, суница, просирен, просирка.

Согласката **џ**

И согласката **џ** се среќава во ограничен број зборови:

– се изговара и се пишува место **ж** во зборовите: џаши, џагор, џган, џвака;

– се изговара и се пишува место **ч** пред звучна согласка (добиено со едначење по звучност): лиџба, срџба, нараџба;

– се изговара и се пишува зад сонанти, најчесто зад **н**, во примери од типот: анџар, џунџуле, манџа, филџан;

– во образувања со суфиксите **–џија**, **–џика**, **–џилница**: џамџија, бозаџика, бозаџилница;

– во одделни зборови од туѓо потекло: џамија, џеб, џемпер, џентлмен, џигер, џин, оџа.

Согласките **ќ** и **ѓ**

Согласките **ќ** и **ѓ** во македонскиот јазик се јавуваат во ред варијанти од смекнатите **к**, **г** па до **ч**, **џ**. Во литературниот јазик овие гласови се образуваат на тврдото непце и се одликуваат со значителна фрикација на воздушната струја.

Согласката **ќ** се пишува:

– во партикулата **ќе** и во наставката за глаголскиот прилог **–јќи**: викајќи, носејќи, одејќи;

– во формите за збирна множина кај именките што завршуваат на **–т**: работа – рабоќе, прат – праќе;

– во називите што означуваат жител на село, град, област, изведени од именки со завршок на **–т**: Сопот – сопоканец, Египет – Египканец, Тибет – Тибеканец;

– во изведените глаголи од глаголска основа што завршува на **–т**: плати – плаќа, исплаќа, преплаќа; свети – свеќава;

Согласката **ѓ** се пишува:

– во множинската форма од човек: луѓе;

– во формата за збирна множина кај именките што завршуваат на **-да**: ливада – ливаѓе, ограда – ограѓе; вода – воѓе (но, и водје);

– во изведените именки (на **-јанец**) од имиња што завршуваат на **-д**: Охрид – охриѓанец, Белград – белграѓанец;

– во изведените глаголи; од глаголска основа завршува на **-д**: дојде – доаѓа; зајде – заоѓа; види – виѓа, виѓава.

Согласките **ќ** и **џ** се јавуваат во голем број зборови од несловенско потекло (најчесто грчки и турски): **ќ**ар, **ќ**отек, **ќ**офте, **џ**убре, **џ**уле, **џ**оамити.

Согласките **ќ** и **џ** се пишуваат пред самогласката **е**, но пред самогласката **и** на почетокот од зборот се пишува **к**: килим, кибрит, кираџија.

Повтори, запомни, вежбај!

- Подвлечи ги правилно напишаните зборови во следните двојки:

илјада – иљада

детал – детаљ

ефтино – евтино

шампија – шампи

пејач – певач

идеа – идеја

февруари – фебруари

фчера – вчера

цевка – цефка

- Образувај множина од зборовите: **детал**, **тељ**, **биљбиљ**.
□ Образувај збирна множина од зборовите: **камен**, **планина**, **корен**.
□ Образувај именки што означуваат жители на наведените места: **Египет**, **Сопот**, **Охрид**, **Мадрид**.

СОГЛАСНИ ГРУПИ

Во дијалектите не е уедначен изговорот на ред согласни групи.

– Во литературниот јазик групата **мн** се изговара во зборовите: осамне, одамна, гламна, рамна, рамнина, рамница, рамниште, рамнодушност, рамноправен, рамноправност, рамномерен, рамнокрак, рамнотежа (но, равенка, равенство); демне, семне, симне, многу, мнозина.

– Со **вн** се пишуваат: внатре, внатрешен, внатрешност, внук, плевна, нивна.

– Согласката **з** преминува во **с** во префиксираните зборови со **без-**, **из-**, **раз-**: бесцутен, исцеди, расцуги, расцепи, исчади, расчисти.

– Согласката **с** (**з**) најчесто преминува во **в** пред суфиксите **-че**, **-ца**, **-це**: клас – клавче, лист – ливче, гуска – гувче, мост – мовче, образ – обравче, месо – мевце (но, глас – гласче, а не главче заради совпаѓање со демунитивната форма од глава – главче).

– Согласката **с** се чува неизменета пред множинскиот завршок **-ци**: лисец – лисци, женомразец – женомрасци.

– Согласката **ш** пред суфиксот **-че** преминува во **в**: круша – крувче, опашка – опавче, трошка – тровче.

– Согласката **с** зад почетното **п** во некои зборови преминува во **пц**: пци, пцост, пцуе, пцовиса (но, псалм, псалтир, психа). Во средината на зборот редовно се пишува **пс**: апсана, палса, прокопса, тепсија.

– Почетната група **пш** се изменила во **пч**: пченица, пченка.

– Почетната групата **чк** се пишува во: чкорка, чкрала, чкрипи, чкрта, чкембе, чкето (но, школа).

– Групите **жд** и **шт** се пишуваат во зборовите: маштеа, маштеница, сношти, пештера, гуштер, клешти, општина, што, нешто, ништо, дожд, нужда, глужд.

– Согласките **т** и **д** се изговараат меѓу **с-р** и **з-р** во: страна, сестра, здрав, здравје, ждребе, ждрепка, (но, не се вметнуваат во зборовите: срам, среда, среде, сребро, среќа, зрак, зрее, зрел).

Повтори, запомни, вежбај!

- Повторно прочитај ја песната „Голалче“ и пронајди ги согласните групи кои не се употребени според правописот на македонскиот стандарден јазик.

- Подвлечи ги зборовите во кои погрешно се употребени некои согласни групи:

Сите сме равноправни пред судот.

Во таа кафеана се слушаат само плоссти.

Одавна се разделија, но таа сè уште го сака.

Тој сакаше да шкрта по сидовите на училиницата.

Обравчињата му беа зацрвенети, а трошчињата уште му стоеја на устата.

- Напиши ги зборовите додавајќи го префиксот без-, водејќи сметка за правописните правила!

смртен _____ смислен _____

содржаен _____ совесен _____

законски _____ заштитен _____

- Подвлечи ги погрешно напишаните зборови во двојките:

чкорче – шкорче расчисти – разчисти равно – рамно

страм – срам пшеница – пченица ждребе – жребе

среда – стреда маштеа – макеа чкрала – шкрала

лисче – ливче мовче – мосче фнук – внук

ЕДНОЗНАЧНИ И ПОВЕЌЕЗНАЧНИ ЗБОРОВИ

▢ *Што ќе научиш:*

- Што е речник.
- Кои зборови се нарекуваат полнозначни.
- Кои зборови се нарекуваат службени.
- Зошто службените зборови уште се викаат помошни.

Зборовниот состав на секој јазик се нарекува **речник**. Со исто значење се употребува и терминот лексика. Речникот (или лексиката) на македонскиот јазик се состои од сите зборови на македонскиот јазик. Лексичкиот фонд (сите зборови) на еден јазик не е само прост збир на зборовите, туку е подложен на многу закономерности. Секој збор во јазикот, и покрај тоа што е посебна единка, не постои сам за себе, туку е во некаков однос со другите зборови и според формата (надворешната страна) и според значењето (внатрешната страна).

Зборот е основна единица на јазикот со свое зачење.

Зборот може да има едно или повеќе значења. Според оваа карактеристика, зборовите се делат на **еднозначни** и **повеќезначни**. Различните значења на еден збор обично се наоѓаат во смисловна поврзаност меѓу себе, а најдобро се забележуваат во реченицата, во допир со другите зборови.

При општењето со зборовите означуваме поими од стварноста, на пример:

поими за суштества: *човек*

поими за особини: *вреден*

поими за дејства или состојби: *пишува*

поими со кои посочуваме лица или предмети: *овој*

поими со кои означуваме количества на предмети: *пет*

поими со кои означуваме околност на вршење на дејство: *после*

Кај овие зборови посебното (лексичкото) значење го откриваме преку основата на зборот.

Спореди: *ученик, учи, научник, научна.*

Зборовите што имаат посебно (лексичко) значење ги нарекуваме **полнозначни** зборови. Такви видови зборови се: именките, придавките, глаголите, заменките, броевите и прилозите.

На предлозите, сврзниците, честиците не им се припишуваат никакви лексички значења. Со нив не може да се изрази одделен поим, бидејќи не означуваат нешто што постои во реалноста. Затоа тие се несамостојни, помошни зборови со кои се изразуваат одделни граматички значења:

ги покажуваме односите меѓу други зборови: *на, од, со, во*

ги поврзуваме другите зборови: *и, а, ако, но*

Зборовите што немаат свое лексичко значење се нарекуваат **службени зборови**. Такви видови зборови во македонскиот јазик се: предлозите, сврзниците и честичките.

Повтори, запомни, вежбај!

- На што нè упатува лексичкото значење на зборовите?
- Колку видови зборовни групи има во македонскиот јазик?
- Зошто службените зборови се нарекуваат и помошни зборови?
- Издели ги полнозначните од службените зборови во следниот извадок од романот „Марковалдо“ од Итало Калвино:

Во претпријатието, меѓу другите разновидни задолженија, Марковалдо требаше секог устро да го полива украсното растение во холот. Беше тоа едно од оние зелени растенија што се чуваат во соба, со долги стебла и широки мазни лисја: со еден збор, растение со облик на растение, со лисја како лисја кои не личат на вистински. А сепак, беше растение и какво такво боледуваше, бидејќи таму, меѓу стреата и садот за чадори, му недостасуваа воздух, светлина и роса.

Секое утро Марковалдо забележуваше некој недоволен знак: на еден лист дршката му се свиткала небаре не можела веќе да ја издржи неговата тежина, друг лист се посипал со дамки како образ на сипаничаво дете, врвот на третиот лист почнал да жолтееше, сè така дури едниот или другиот, туп – не го најдеш наземи!

ОСНОВНО И ПРЕНОСНО ЗНАЧЕЊЕ НА ЗБОРОВИТЕ

□ Што ќе научиш:

- Што е тоа основно значење на зборовите.
- Како може да биде лексичкото значење на повеќезначните зборови.
- Што е преносно значење на зборовите.
- Примената на преносното значење на зборовите во литературата.

Веќе рековме дека при општењето со зборовите означуваме поими од стварноста, на пример: именката *рој* во своето *основно значење* е врзана за пчели и други инсекти (оси, комарци), кои летаат во роеви. Нејзиното основно значење е група од инсекти кои летаат заедно. Кога слична особина ќе сретнеме и кај некои други суштества, предмети или поими од стварноста, тогаш јазичното чувство ќе нè понесе кон значењето на именката и нејзиното значење во говорот го пренесуваме на нова предметеност: *рој ѕвезди, рој мисли, рој желби, рој снегулки* и сл. Вака именката *рој* го добива своето *преносно значење*.

Лексичкото значење на повеќезначните зборови не е еднородно; тоа може да биде директно (основно, обично) и преносно (метафорично). Директното значење на зборовите е најраспространето и лесно се забележува. Со него посредно се изразува предметот или појавата (креда, книга, дете, улица). Преносното значење се нарекува и метафорично значење, бидејќи зборовите ја менуваат својата смисла и се однесуваат на други предмети и појави од стварноста. Преносното значење на зборовите особено доаѓа до израз во литературата.

Спореди го основното со преносното значење на зборовите:

остар нож	–	остар поглед
лута пиперка	–	лута зима
ведро небо	–	ведро лице
трнлив џбун	–	трнлив пат
горка наливка	–	горка судбина
златен прстен	–	златни прсти

- ▣ Како уште се нарекува преносното значење на зборовите?
▣ Спореди ги и објасни ја разликата во значењето кај следните реченици:

Ја испече литата.

Го испече занаетот.

Отвори тегла со ајвар од пути
липерки.

Ми отвори лута рана во
душата.

Ми позајми остар молив.

Ме погледна со остар поглед.

Лета кон облаците.

Лета со умот.

- ▣ Прочитај ја песната „Тагата и дождот“ од Гого Ивановски и пронајди ги во неа зборовите употребени со преносно значење:

Дождот не знае за тага.

Тој само еднолично ромори

и ги кисне покривите, тротоарите и гранките.

А кога во нашите очи има влага,

кога тага во нив ќе проговори,

тогај лепејќи ги за прозорецот дланките,

имаме обичај да велиме

дека врне тажен, есенски дожд.

И долго долго од прозорецот не се делиме.

ВИДОВИ ЛЕКСИЧКИ ЗНАЧЕЊА

□ *Што ќе научиш:*

- Типови на лексичко значење.
- Што се синоними, хомоними, антоними и пароними.

При разгледувањето на зборовите во јазикот според нивните значенски врски или според блискоста или различноста на нивниот гласеж, izdelуваме четири типови лексички значења: **синоними**, **хомоними**, **антоними** и **пароними**.

1. Забрзаното движење на коњот може да се означи со повеќе глаголи: *трча, брза, јури, галопира, лета...* Сите овие глаголи имаат слично или сродно значење, бидејќи секој од нив укажува на засилената активност на движење.

Синонимите се зборови различни по форма, а имаат приближно исто значење. Тие се совпаѓаат според своето основно значење, а се разликуваат според дополнителните значења, употребата или чувственото нијансирање. Синонимите се делат на лексички и стилистички. Синонимите настануваат со создавање на нови зборови или нови значења на зборовите, со усвојување на туѓи зборови, со навлегување на дијалектни или жаргонски зборови во стандардниот јазик и сл. (*темнина – мрак; основа – подлога – база – темел*).

Целосни или апсолутни синоними има кога два збора се употребуваат како термини: *претставка – префикс; наставка – суфикс*.

2. **Хомоними** се зборови кои имаат иста форма, а различно значење. Тие се поврзуваат помеѓу себе само според еднаквиот изговор или пишување, а не според некоја значенска врска (*кит – животно и материјал; коса – на главата и алатка*).

Хомонимите можат да бидат целосни или делумни. Целосни се оние што имаат еднаков изговор во сите форми (*коса*), а делумни се оние што имаат совпаѓање само во некои форми (*син – машки потомок и боја; синот – синиот; синови – сини*).

3. **Антоними** се зборови со спротивни значење. Тие изразуваат логички противставени, но сепак поврзани поими: *ден – ноќ; север – југ; голем – мал; долу – горе*. Зборовите можат да се противставуваат според *признакот на предметот* (*добар – лош; убав – грд*); според

дејностите или состојбите на неког или нешто (сака – мрази; здравје – болест); според времето (вчера – денес, навечер – наутро); според количеството (многу – малку; сè – ништо) и сл.

Атонимијата најчесто се среќава кај придавките, прилозите, глаголите и именките.

4. Паронимите се зборови блиски по изговор или пишување, а различни по значење: статут – статус; фабрикант – фабрикат; метален – ментален; натпис – напис.

Поради блискоста во формата, овие зборови често се мешаат, особено ако не се знае добро нивното значење.

Повтори, запомни, вежбај!

- ☐ Како настануваат синонимите?
- ☐ Како се нарекуваат зборовите кои имаат иста форма, а различно значење?
- ☐ Наведи синоними на следните зборови: *мака, зависен, врева, законски, радосен, зашто, заработувачка, надарен, насока.*
- ☐ Наведи два примера за делумни хомоними.
- ☐ Најди го антонимскиот двојник на следните зборови: *ладно, високо, плитко, малку, ништо, љубов, суша.*
- ☐ Кои зборови ги нарекуваме пароними?

II. ЛИТЕРАТУРА

ФОЛКЛОРОТ И МИТОТ КАКО ИЗВОРИ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА

„Митологијата е нужен услов и прва граѓа на секоја уметност“, ќе напише германскиот филозоф Фридрих Шелинг во своето дело „Филозофија на уметноста“. Многу одамна човекот не можел да даде вистинско или научно толкување на природните појави што го опкружувале. Колку повеќе се мачел да си ги одгатне загадочните појави околу себе, толку повеќе неговата фантазија измислувала натприродни сили за кои верувал дека управуваат со сè што се случувало во надворешниот свет. Така почнале да се раѓаат приказните за разни божества, самовили, змејови, чуми, цинови, крилести коњи и други необични ликови, преку кои дознаваме за древните обичаи, верувања, стравувања. Митовите претставуваат збир на сите искуства во времето кога се создавани и прв обид да се осознае непознатиот свет. Значајна е и нивната етичка функција, бидејќи го одредувале правилното од погрешното однесување на поединецот. Многу пословични изреки преземени од нив сè уште имаат активна употреба: Сизифова работа, Танталови маки, Ахилова пета, Едипов комплекс, Пандорина кутија и сл.

Секој народ си има своја митологија, а народите со заедничко потекло имаат заедничка митологија (словенска, скандинавска, индиска). Сепак, останува впечатокот на многуте заеднички моменти во митологиите на разните народи. На пример, врховниот бог во грчката митологија, Зевс, ќе го препознаеме во римскиот Јупитер, скандинавскиот Один, словенскиот Перун и сл. Научниците ова го објаснуваат со тврдењето дека сите народи имаат заеднички предок и заедничка прататковина, па оттаму и заедничка митологија. Но, оваа теорија не е доволно убедлива кога се работи за народи за кои со сигурност се знае дека никогаш не биле во меѓусебни допири, иако имаат слични митолошки јунаци. Затоа, оваа појава се објаснува со фактот дека различни народи на одреден степен од својот развој, во исти или слични околности имаат исти или слични претстави, обичаи и верувања. Но, постојат и такви митологии

кои се целосно преземени од друг народ. Римјаните целосно ја презеле грчката митологија, со тоа што ги замениле имињата на митолошките ликови.

Фолклорот, како комплекс на усното народно творештво, ги опфаќа сите видови умотворби, вклучувајќи го и митот. Самиот термин означува народна мудрост, а го воведува англискиот археолог Вилијам Џон Томсон во 1846 г., по повод најновото издание на *Германската митологија* од Браќата Грим. Според него фолклорот треба да го опфати знаењето на народите, традиционалното верување и суеверие, народните преданија, обичаите, изреките, пословиците и баладите, односно севкупното духовно богатство.

Во поширока смисла интересот на фолклорот може да се сведе на: а) ликовното обликување, занаетчиството, носиите и архитектурата; б) танцот и музиката; в) обичаите, верувањата, медицината и религијата; г) сите книжевни творби.

Литературата многу често се развивала врз митолошки основи. Тоа развивање можело да оди по директен пат, односно митот директно да влијаел врз уметничката литература, но можело да биде и индиректно, односно да мине низ процесот: влијание на митот врз фолклорот, па влијание на фолклорот врз уметничката литература.

Митот оставил свои траги во сказните, во херојскиот еп, во зачетоците на драмата, а подоцна и врз жанрот на романот. Од Антиката до денес во литературата имаме непрекинато потпирање врз митолошките основи, кое во науката се нарекува *реактуализација на митот* или обновување.

За посликовито да се прикаже влијанието на митот во литературата ќе ги спомнеме трагедиите: „Окованиот Прометеј“ од Есхил, „Цар Едип“ од Софокле, „Едип“ од Пјер Корнеј, „Преобразби“ од Овидиј, „Процес“ од Франц Кафка, „Улис“ од Џејмс Џојс и др.

Во македонската книжевност интересно е дека реактуализацијата на митот сè уште се наоѓа во фаза на *сакрализација*, односно вживување во основните ситуации на митот, идеализација на хероите и третирање на митската приказна како незаменлива. Тоа веројатно произлегува од фактот дека сè уште е жива потребата за верување во митот.

Потсети се!

- ◊ Како индиректно митологијата извршила влијание во литературата?
 - ◊ Кои книжевни дела ги знаеш што се напишани врз митолошки приказни?
 - ◊ Чиј бог е богот Перун?
-

ПЕРУНОВАТА НЕВЕСТА

Џинот над џиновите, Светогор, си имаше ќерка по име Стрелка. Таа времето си го минуваше меѓу облаците, по планинските висови и висорамнини со лак и стрела на рамото, стројна и секогаш заруменета во образите од чистиот планински воздух. Нејзиниот омилен цвет беше еделвајсот.

Но, лошиот џин Леден, кој на луѓето им посакуваше само мрак и студ, еден ден од заседа го уби моќниот Светогор и почна да размислува како сосема да завладее со светот. Тој почна да ѝ додева на Стрелка, која од облаците ги фрлаше своите стрели во вид на молскавици. Најпосле Стрелка го повика Перун на помош.

– Штом Леден постојано ти ги одвраќа стрелите, значи дека се плаши од твојата сила! – ѝ одговори Перун.

– Ми здодеа неговото дивеење! – продолжи да се жали Стрелка.
– Насекаде ме следи!

– Кога јас ќе станам господар, не ќе мораш да стравуваш повеќе!
– ѝ вети Перун.

Стрелка долго размислуваше за Перуновото ветување. Нејзината лутина одамна исчезна и таа појде да се искупа во планинското езеро, додека зајдисонцето ја позлатуваше земјата и водата. Во последно време неа сè повеќе ја вознемируваше помислата на Перун. Боравејќи во шумата или пловејќи по облаците со самовилите, таа понекогаш се факаше самата себеси како сè им се лути на другарките само ако погледнат во Перуна. Но се случуваше дури и да им упати молскавица на оние што разговараат со него.

Перун сè уште беше млад бог од родот Сварогов и боравеше на долното земско небо, додека неговиот татко, богот Сварог, владееше високо во небесата. Тој не ни претпоставуваше какви промени предизвикал во срцето на Стрелка.

Еднаш, додека Стрелка се капеше во планинското езеро, ја крена главата кон небото и се помоли:

– Голем богу Сварогу, ти кој си светлина и денот го носиш, и ти мајко на небото, смирете го моето срце!

Сварог, слушајќи ги овие зборови, се нажали и ја испрати злато-крилата самовила кај Перуна да му каже какви маки ја мачат младата Стрелка. За тоа време, Стрелка заспа и насон го виде насмеаното Сварогово лице и младиот Перун како доаѓа кон неа. Кога се разбуди, Перун навистина стоеше крај неа, а големо виножито се имаше надвиснато над обајцата како венец од разнобојни цвеќиња. Перун ја зеде Стрелка в раце и ја однесе по виножитото дури до небото. Неговиот најмлад брат, Световид, донесе разни украси и накит и ја дотера невестата. Сварог пак, веднаш ги благослови младенците:

– Живејте во слога и љубов!

(Од Митологијата на словенските народи, Мирослава Смиљаниќ–Спасиќ)

(превод: Здравко Корвезироски)

... „Просторот на словенската митологија е единствено обележан и ограничен со пишувани и со неми споменици – ако ги има – кои се однесуваат на безбожечката природа на историскиот живот на Словените. Ако овие пишани или неми споменици може да ги дополни некое народно предание, јас ќе се повикам на него. Но, не сметам дека фолклорот е неразделив и битен елемент на митологијата. Од тоа, однапред се оградувам, бидејќи долготрајно ќе е истражувањето во која мера преданието може да биде изменета христијанска легенда позајмена од соседните народи“...

Луј Леже

Потсети се!

- ♦ Во која митологија Зевс е врховен бог?
 - ♦ Што значи изразот *Пандорина кутија*?
-

ОКОВАНИОТ ПРОМЕТЕЈ

Кога бил создаден светот, со него владееле боговите, а Зевс им бил врховен бог. Тогаш земјата била исполнета со животни, морето со риби, а воздухот со птици. Забележал итриот Прометеј дека на земјата нема суштество што би владеело со неа и го создал човекот. Набрзу луѓето се размножиле по целата земја. Но, тогаш уште не знаеле да се служат со предметите, не знаеле зошто се сменуваат годишните времиња, не знаеле да градат куќи, туку живееле во темни и влажни пештери...

Видел Прометеј дека треба да им се помогне на луѓето и им покажал како да ги впрегаат воловите во јарем, како да го користат коњот, како од билките да прават лекови. Ги научил дека во внатрешноста на земјата има многу благородни метали и многу други работи. И не само тоа. Тој и кај боговите секогаш се залагал во корист на луѓето. Барал да не ги оптеретуваат со тешки работи.

Кога веќе постигнал повеќе успеси во полза на луѓето, решил да се пошегува за сметка на боговите. На еден натпревар меѓу боговите и луѓето, од името на луѓето заклал голем бик, како жртва за боговите. Потоа го поделил на два дела. Во едниот, помалиот дел, го ставил месото, а во поголемиот коските покриени со маст. Потоа ги поканил боговите сами да си го изберат својот дел. Дошол токму богот Зевс да одбира во име на боговите и го зел поголемиот дел. Кога видел дека е излажан, многу се налутил и за казна на луѓето не им го дал огнот, важен елемент за нивниот напредок. Сметајќи ја таа одлука на Зевс за неправедна, добриот Прометеј решил да го украде огнот од боговите и да им го подари на луѓето. Затоа, кога еднаш по небото се движела сончевата кочија, тој зел од небесниот оган и во голема трска им го пренел на луѓето.

Кога го видел огнот меѓу луѓето, Зевс многу се налутил и долго размислувал како да им се одмазди. По негов наговор уметникот Хефест создал прекрасна девојка што ја нарекле Пандора. Боговите неа ја надариле со многу зла и со една кутија полна со несреќи ја испратил меѓу луѓето. Кога дошла кај луѓето, Пандора сакала да види што има во кутијата, го поткренала капакот, а од неа почнале да излегуваат многу болести и други несреќи и се растуриле меѓу народот. Таа бргу ја затворила кутијата, а внатре останала само надежта.

Зевс не му останал должен ниту на Прометеј. По негова наредба Прометеја го однеле на планината Кавказ и таму го заковале на една карпа. Така бил измачуван повеќе векови, дење од жешкото сонце, а преку ноќ од мразот. Но, Прометеј знаел една тајна што никој од боговите не ја знаел, односно кога на богот Зевс ќе му биде одземена власта и како може да се спаси од таа неволја. Тоа никому не му го кажувал. Затоа Зевс го казнил со уште поголемо страдање. Секој ден над Прометеј слетувал орел, кој му ги колвал џигерите, а тие преку ноќ одново му раснеле. И тоа требало да трае сè дотогаш, додека некој од боговите доброволно не го замени во страдањата.

Еднаш, барајќи ги златните јаболка на Хесперидите, тука минал Херакле, син на Зевс и на кралицата Алкмена. Знаејќи дека умниот Прометеј може да му помогне, Херакле решил да го ослободи. Со отровна стрела позајмена од богот Аполон, ја застрелал страшната

птица што му ги јадела цигерите и го повел со себе. А за да се исполни и осудата на Зевс, Хирон, пријател на Херакле, се согласил да го замени Прометеј во страдањето.

Но, дошле нови времиња. Зевс престанал да се спротивставува на човечкиот напредок. Заштитникот на луѓето, Прометеј, дочекал таткото на боговите, Зевс, да му падне в прегратка. Во спомен на Прометеј во Атина се одржувале натпревари на кои натпреварувачите со запалени факели трчале од жртвеникот на Прометеј до градот и со факелот на победникот биле палени сите огнови во градот.

(подготвил: д-р Марко Китевски)

❖ Спореди ги двата извадока, а потоа разговарај за фантастичните елементи што ги пронајде во нив.

❖ Пронајди мит од митологијата на својот народ. Истражувај дали ликовите во митот што го пронајде ги има во митологиите на соседните народи.

МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА

Според начинот на кој ја воспримаме литературата, таа може да биде усна и писмена литература. Усната литература е позната уште и под името *народна литература* и е многу постара од *уметничката*. Разликите помеѓу народната и уметничката литература би можеле да се прикажат на следниот начин:

народна литература

- создавана е усно
- колективна творба
- авторите се анонимни
- собирачи

уметничка литература

- создавана е писмено
- индивидуална творба
- авторот е познат
- писатели

Уште пред појавата на писмото, човекот создавал песни, приказни, гатанки, поговорки и други творби и усно им ги пренесувал на идните поколения. За постоењето на македонската народна песна постојат податоци кои датираат уште од 592 г. Византискиот летописец Теофилакт Симокат сведочи за тројца заробени Словени, вооружени со китари и гусли, што недвосмислено укажува на постоењето на песни кај Јужните Словени. Во *Поучителното Евангелие на Константин Филозоф* (IX в.) се спомнуваат бесовските песни. Еден век подоцна Презвитер Козма во *Беседата против богомилите*, исто така ги спомнува бесовските песни. Сепак, времето пред појавата на христијанството и првите векови од неговото зацврстување меѓу Јужните Словени се смета за време кога се развива народната јужнословенска литература. Тогаш се создадени најстарите творби, а тоа се *обредните, митолошките, религиозните и трудовите песни*. Во средниот век се развиваат епските песни, а најпознати се оние за Марко Крале, Болен Дојчин, Момчило Војвода и децата Голомеше, Дукадинче, Татулче и др. Кон крајот на XVII и почетокот на XVIII век се јавуваат *ајдутските песни*, како реакција на тогашните општествени состојби.

Во XIX век доаѓа до собирање и издавање на македонската народна литература. Најпознати собирачи на умотворби се Браќата Миладиновци, Кузман Шалпарев, Марко Цепенков, Стефан И. Верковиќ и др. Кон крајот на овој век се јавуваат *комитските песни*. Времето на НОБ создава нов вид борбени песни, а тоа се *партизанските народни песни*.

Кај лириката најраспространета е класификацијата според која народните песни се делат на: *обредни, митолошки, религиозно-легендарни, трудови, љубовни, семејни, детски и хумористични*.

Во лирско-епските песни спаѓаат *баладата* и *романсата*, а кај епските песни класификацијата би била: *неисториски, историски, јуначки, ајдутски, комитски* и *партизански*.

Несомнени дарби пројавил македонскиот народен пејач при обликувањето на народната песна. Македонските народни песни изобилуваат со сликовитост и емоционалност, употреба на бројни епитети (постојани, удвоени, во апозиција), компарации, метафори, хиперболи, персонификации, анафори и други изразни средства, сè со цел да се дојде до совршено единство на уметничките ликови, јазикот и композицијата.

Во прозниот фолклор не постои колебање дека приказните за животни се најстарите творби. Но, воглавно приказните се делат според фантастичните, реалистичните или комичните елементи што ги содржат во себе. Така нив можеме да ги поделиме на: *приказни за животни; приказни во потесна смисла (фантастични или волшебни; легенди или религиски, реалистични или битови приказни); хумористични приказни (анегдоти); етиолошки приказни и верувања и преданија*. Интересот за собирање на македонските народни приказни се јавува дури во XIX в., а најголем собирач е Марко Цепенков (1829 – 1920).

Стилистиката на народните приказни, пред сè е поврзана и зависна од карактерот и природата на одделни нејзини видови. Но, постојат и низа заеднички елементи. Формата и содржината на видовите најчесто се потпира врз вековната традиција и затоа може да се зборува за извесна типичност на нивната стилистика, со постоење на утврдени формули за почетокот, расплетот и крајот на секој одделен вид. Меѓутоа, иако градбата на секој вид приказни се движела по определени шеми, во текот на нивниот многувековен живот тие биле во еден постојан процес на различни промени. Самиот факт дека приказните не се создавани во исто време, многубројните елементи од постарите видови преминувале во новите, притоа користејќи го стекнатото искуство. Но, стилот на народните приказни, колку и да е зависен од традиционалните основи на секој вид приказни, во суштина секогаш е стил на раскажувачот. Тоа значи, дека една иста приказна може да биде раскажана на повеќе начини.

Народните умотворби честопати биле инспирација за големите писатели какви што се Бокачо, Сервантес, Гете, Балзак, Дикенс, Толстој и др.

ЛИРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Веќе спомнавме дека во класификацијата на лирските песни спаѓаат: обредните, митолошките, религиозно–легендарните, трудовите, љубовните, семејните, детските и хумористичните песни.

Во **обредните песни** се искажани чувства и мисли сврзани со некои обреди во време на календарските празници. Обредните свечености биле проследени со песни, кои придонесувале за веселото расположение. Според празниците за кои биле наменети, обредните песни може да се поделат на *коледарски, додолски, велигденски, ѓурѓовденски* и сл. Во оваа група спаѓаат и *свадбарските* и *тажачките* песни. Најшироко применувани обредни песни се *свадбарските*.

Заиграло јунакоо срце,
како вино во сребрена чаша,
как' ракија во златна викија,
дур' да појдит в девојкини дворје,
дур' да видит девојкини татко,
дур' да видит девојкина мајка,
како одит, како рубо носит.

(Миладиновци, 514)

Митолошките песни ги одразуваат верувањата и погледите на луѓето во древните времиња. Во нив на фантастичен начин се откриваат и толкуваат разни појави во природата и во животот на човекот. Македонските митолошки песни ја одразуваат многубожечката религија на Старите Словени и на нивната митологија. Во нив ќе се сретнат ламји, змејови, самовили, чуми и сл. Во долгиот историски развиток врз митолошките песни се напластувале нови христијански и други суеверни претстави, што ја условило појавата на *религиознолегендарните* песни. Во нив се сликаат христијанските божества и светци.

Самовила оро вила,
оро вила на планина.
Свекрва е викум викат:
– Самовило, снао, мила,
пушчи оро, дојди дома,
от' ти плаче м'шко дете!
– А свекрво, мајко мила,
ќе ти пушча овца с млеко,
да наципат м'шко дете;
ќе ти пушча тивка роса,
да иск'пит м'шко дете;
ќе ти пушча тивки ветер,
да залељат м'шко дете.

(Шапкарев, 1)

Трудовите песни се лирски творби, тесно поврзани со процесот на трудот од разни аспекти, како и со човековото сфаќање на трудот. Според мотивите тие се делат на жетварски, аргатски, овчарски, занаетчиски и печалбарски. Македонските трудови песни се поетска хроника за немилосрдната борба на народот да се одржи во услови на суровата експлоатација и обесправеност.

Жалај, моме, да жалиме
како ќе се поделиме,
како ќе се поделиме –
јас од тебе, ти од мене.
Јас ќе одам надалеку
надалеку преку Вардар,
преку Вардар, на туѓина
да спечалам жолти лири.

(ММФ 1,86)

Љубовните песни се најобемната група на народни песни. Со своите мотиви и ликови наоѓаат своја застапеност и во другите групи на народни песни. Во групата на типични љубовни песни преовладува љубовта меѓу двајца млади во сите нијанси. Во нив не ретко среќаваме благослови и клетви.

Кој ќе се напред ожени,
тој тешко болен да лежи;
девет години да лежи,
девет постели да смени;
на сламка да се потпира
и таа тешка да му е,
на грош погача да јаде
и тоа многу да му е.
Низ прстен да се провира,
па и тој широк да му е!

(Наневски, стр. 239)

Семејните песни се сродни со љубовните. Во нив се разоткриваат моменти од семејниот живот и претставуваат богат извор за запознавање на брачната зедница во минатото. Бездетните сопруги, односите на снаите со свекрвите, злите маќеи, грабнувањето на невестите, се чест мотив кај овој вид народни песни.

Дегиди, море, ти милно брате,
та јас си имам до девет деца.
Ја ќе ти дадам најмало дете,
најмало дете то дукадинче,
ти да го даваш глава за глава.

(Никодиновски, 49)

Детските песни се лирски творби наменети за пеење на и со децата. Меѓу најпопуларните спаѓаат говорните игри, кои ги опфаќаат: залагалките, брзозборките, бројаниците и приспивните песни. Детските песни имаат дидактички карактер и нивната намена е да придонесат за умствениот и физичкиот развојот на децата.

Тахир, тахир, Богдане,
откако ми те Бог даде,
мајка фурка не фати,
татко рало не впрегна,
на орање не ојде,
сестра парта не фати.

(Шапкарев, 431)

Хумористичните песни се лирски творби во кои се исмејуваат и разобличуваат негативните појави во животот на луѓето. Во нив народот ја покажувал својата остроумност, духовитост и способност да ги критикува туѓите недостатоци. Најчеста тема на исмејување се: мрзливоста, глупавоста, фалбаџиството, пијанството, страховитоста. Меѓу хумористичните песни има и такви кои пеат за животни, но исмејувањето сепак се однесува на луѓето.

Имам жена работна,
често кука метеше,
на трети ден,
на петти ден,
наоколу метеше.

(Миладиновци, 332)

ЕПСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Епските народни песни се развиле во родовското општество. Тие се подолги од лирските и во нив се сликаат случки од животот. Македонските епски народни песни најмногу се содавале и се негувале во првите векови на турското ропство. Нивната содржина се менувала паралелно со промените во општеството. Инаку класификацијата на епските народни песни би изгледала вака: *неисториски, историски, јуначки, ајдутски, комитски и партизански.*

Неисториски народни песни се оние епски песни во кои се пее за митолошки суштества или религиозни ликови.

... нели фати малка девојка
солзе да роне,
нели падна една жешка солза
на личен свети Георги,
се разбуди и на нозе се најде
на идит се качи,
та зеде маздрак десна р'ка,
се пушти по ламија...

(Миладиновци, 31)

За разлика од нив, **историските народни песни** пеат за вистински настани и ликови. Во македонската народна поезија настанале во XIV и XV век и честа тема во нив се борбите против Турците со разни угнетувачи како Арапи, Татари, Арнаути и сл.

Попленил ми Скендер беј
Овче Поле Битољско,
таарнана, Скендер беј,
таарнана, Скендер беј,
Ох, сите моми попленил,
отс'м едно остави,
од дванадесет години...

(Шапкарев, 262)

Јуначките народни песни се израз на големата љубов на народот кон татковината. Во нив се воспеваат големи јунаци, заштитници на угнетените. Во развитокот на јуначките народни песни доаѓа до појава на *циклуси*, односно група песни содржински поврзани за еден настан или еден лик. Во македонската народна поезија, најпознат е циклусот

за Крале Марко. Во песните неговиот лик е хиперболизиран и идеализиран, а тоа укажува на големата желба за слобода на народниот пејач. Македонската јуначка песна е доста богата и со ликови на деца – јунаци: Секула Детенце, Дете Татомирче, Дете Дукадинче, Дете Новаково, Дете Голомеше, Огненчо (според народната песна син на Крале Марко), Дете Оливерче, Дете Малианче, Груица (Грујчо) и др.

Бог да бие Момчулица млада!
Написала едно парче книга
го допратила до Стамбола града
на оногo цара Костадина:
– Харам ти била твојата живот!
Момчула ти твојата сестра љубит!
Чуј мене, цару Костадине,
со јунаштво Момчула не факаш...

(Миладиновци, 105)

Ајдутските народни песни настанале во XVII и XVIII век и разоткриваат слики за ајдутското движење во Македонија. Меѓу најпознатите ајдуци воспевани во народните песни се Кузман Капидан и Сирма Војвода. Народната песна за Кузман Капидан го инспирирала Григор Прличев да ја напише својата позната поема „Сердарот“, со која победи на поетскиот конкурс во Атина во 1860 г.

Дружина свидна не падна,
дека е мома војвода.
Цвета им вели говори:
„Дружина верна собрана,
да идем горе планина,
да турем прстен на бука,
сите редом ќе стрелјаме,
јазе најпосле ќе стрелјам,
кој ќе префрле низ прстен,
тоа ќе биде војвода.“
Ојдоа горе планина,
туриа прстен на бука.
Сите са редом стрелјале,
никој низ прстен не фрли,
Цвета најпосле стрелјала,
она през прстен префрли,
па ќе е Цвета војвода!

(Михајлов, 395)

Комитските народни песни се варијанта помеѓу јуначките и ајдутските песни, настанати во периодот на Илинденското востание. Ликовите за кои се пее во овие песни се познати комити од тоа време: Гоце Делчев, Питу Гули, Јане Сандански, Ордан Пиперката и др.

Ајди отиди, Малино моме, в градина,
ајде набери, Малино, китка трендафил!
Ајде накити, Малино, Делчев војвода
и неговата, Малино, верна дружина!

(Михајлов, 401)

Главен и тематски белег на **партизанските песни** е борбата на народот против фашистите во Народноослободителната борба (НОБ). По својата форма партизанските песни се претежно кратки и имаат лирски карактер, но ликовите и настаните за кои пеат се автентични.

Таму ле, мајко, близу Битола,
в Ореховската госта корија,
Таки Даскалот смело загина
со неговата верна дружина.
Со нив загина смела другарка,
млада Елпида Карамандова.

(МНБП, стр. 114)

ЛИРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Потсети се!

- ◊ Каква е класификацијата на лирските народни песни?
 - ◊ Кои од лирските народни песни се најзастапени меѓу народот?
 - ◊ Како се делат детските народни песни?
 - ◊ Кои лирско—епски песни ги знаеш?
 - ◊ Како се делат епските народни песни?
-

ОБРЕДНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

(Гурѓовденска)

Викум викаше, фидан Јован, Гурѓо ле,
– Кротко фрлајте, ај Гурѓо ле,
моето моме!
да не ми падне, ај Гурѓо ле,
да не се отепа;
јаже јажливо, ај Гурѓо ле,
дрво црливо;
дрво шупливо, ај Гурѓо ле,
место камливо.
– Чекај ја, чекај, фидан Јован,
у десна рака,
у десна рака, ај Гурѓо ле,
у лева пола.

(СБНУ, т V, стр. 125)

МИТОЛОШКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Де ги ди мори убава Јано,
јас ти се молам и ти нарчвам,
да не излеговиш дење без убрус,
дење без убрус, ноќе без свешта,
да н'те догледат с'нцеа мајка,
да н'те посвршит за јасно с'нце.

(Миладиновци, 16)

РЕЛИГИОЗНО-ЛЕГЕНДАРНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Так ми Бога, Божја мајко,
ја си смеја и умеја,
и умеја кум да бида,
да си крста мила Бога,
мила Бога некрстена.

(Икономов, II, 15)

ТРУДОВИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Заплакала ми голема нива,
голема нива на врв планина:
– Оф леле Боже, оф мили Боже!
Как' не се најде најдобар јунак,
да ме изорат, да ме посеит,
Бела пченица, црнокласица!
Да му наполни девет амбари,
да си ожени девет синои,
да си омажит девет девојки,
да си покрстит девет мничиња.

(Миладиновци, 638)

ЉУБОВНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Девојче тенко високо,
што толку кротко одиш на вода,
дали ти тежат стомните,
или ти тежи герданот?
Ниту ми тежат стомните,
ниту ми тежи герданот,
туку ми тежи меракот,
Меракот ми е далеку,
у таа пуста Битола,
у тија темни зандани,
на нозе носе тубруци,
на раце носе катанци.

(МНП, Битола – Штип, 225)

СЕМЕЈНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Попаднала Шар Планина,
леле, попаднала Шар Планина,
потиснала три офчари.
Први офчар је се молит:
– Ој Планино, Шар Планино!
Ај пушчи ме, да си одам;
имам мајка, шчо ме жалит!
Мајка жалит дур' је жива.
Фтори офчар је се молит:
– Ој Планино, Шар Планино!
Ај пушчи ме да си одам!
Имам сестра, шчо ме жалит;
сестра жалит до година!
Сетен офчар је се молит:
– Ој Планино Шар Планино!
Ај пушчи ме да си одам!
Имам жена шчо ме жалит;
жена жалит дур' сум дома.

(Шапкарев, 431)

ДЕТСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

(бројаница)

Ономоно, дономоно,
триафиле, карафиле,
стото–пито моногито,
љајтин, гујтин,
суезе, сукезе,
делимар, кокошар,
зби, кации,
тенеке, напрсток.

(Мипадиновци, 465)

ХУМОРИСТИЧНИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Шарена Анѓа, писана,
Месила Анѓа коматот,
Ми го однела на гумно.
Крекнала жаба в коматот,
Сите фатиле вилите,
Попот ми фатил штежерот,
Сите фатиле в осојот,
Попот ми фати присојот,
Сите ми велат жаба је,
Попот ми вели мечка је,
Сите дојдоа со круши,
Попот ми дојде без уши,
Сите дојдоа со плочи,
Попот ми дојде без очи.

♦ Одбери неколку народни песни што се пеат на твојот мајчин јазик и спореди ги со сличните видови во дадените примери?

„...Стилско – версификативните потфати на народниот поет со текот на вековите прераснале во вистински творечки процес, чиј резултат е неизмерно богатата и впечатлива народна поетика. За виталноста и уметничката убавина на македонската народна песна особено придонеле нејзините стилско-изразни одлики.“

д-р Томе Саздов

ЕПСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

НЕИСТОРИСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Седна Марија да плачит,
свети Никола је тешит:
„М'лчи ми, сестро Марио!
Мије ти го зеиме;
пак тебе не го дааме,
ке го дајме на занат,
да прави страшни мостеи,
да врвет грешните души.
Првата душа што мина,
таја је грешна прегрешна;
чужо ми дете дојал,
алал не е му го даала.
Втората душа што мина,
таа је грешна прегрешна.
назаем брашно земала,
кога го назат враштала,
со пепел ми го мешала,
Треката душа што мина,
таја је грешна прегрешна;
назаем сољца земала,
кога је назот враштала,
со песок ми га мешала.

(Миладиновци, 33)

ИСТОРИСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Бегај, бегај, стара Југро
стара Југро удовице,
сос две деца сирачиња!
Каде иде турска војска,
Турци земја ќе попленат.
Уште речта не изрече,
испунија клети Турци
клети Турци Арнаuti:
што е старо – погубиле;
што е младо – поробиле,
заплениле тенка Јанка,
тенка Јанка и Јанкула.
Јанко ми го однесоа
дека с'нце што изгрева,
па Јанка ја однесоа
дека с'нце што заоѓа.

(Шалкарев, 238)

ЈУНАЧКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Тргнал Марко црква на причесна
да ми оди рано на Велигден,
да ми земи таина причесна;
Што обружа Шарца пеливана,
се промени, лепо се накити,
што посака оружје да земи;
Го догледа неговата мајка:
– А, егиди, мој мили синко,
не ти треба оружје да земаш,
ти не одиш, синко, на превара,
тук' ми одиш, црква на закона.
Ке си земиш таина причесна.
Што послуша Марко своја мајка,
не си зело светлоно оружје.
Итра била неговата мајка,
та му скрила сабја колаклија,
што му скрила под грива на коња
за да му се нади в неола:
Вака таа на коња му кажуа.
Тргнал Марко по бели друмои,
тој да оди на чесна Света Гора,
овде, онде по бели друмои.
Кога дошол стреде на пол пата,
што ми видел едно чудно чудо,
Чудно чудо, три синцири робје;
Први синцир сè млади дечиња,
втори синцир убаи девојки,
треќи синцир сè млади момчиња,
што ги терал Црна Арапина,
што ги терал, богме сите пеши.
Мали деца одвај ми одеа,
едни плачат, цице ми сакаат;
друзи плачат, лебец ми сакаат,
Кога чуло Марко Кралевиќе
дечињата дека ми плакале,
многу му се срце ужалило,
и на Арап „добро утро“ рекло,
„Здраво живо она ми сторило
и на Арап Марко ми прашало

од кај носи три синџири робје;
Што го молил робје да отпуштит,
Ал' за ат'р, ал' за многу пари,
колку сака, Марко да му даит.
Бог да бие Црна Арапина,
налутено она Марку велит:
– Ај, оттука, модра каурина,
да н' те врзам напре во синџири,
арен јак си и дебел врат имаш,
да те клаам напре да ѝ водиш!
Кога чуло делибаша Марко
дека му се Арап повалило,
од лутина назад се вратило
да ми појдит во Вароша града
да си земи тешка боздогана,
тешка, брате, седумдесет ока.
Та препаша таа остра сабја,
Дупна Шарца со жолти мамузи
во негои јуначки слабиње,
што му влегле до бели џигери,
ми потекле крви како реки.
Шарец рипа како полудено,
од неола Шарец проговори:
– Дејди Марко, мои стопанине,
што ме дупиш мене толку силно
во слабиње со жолти мамузи?
Ми прободe белине џигери;
гледај крвта како река течит,
ја кажи ми што неола имаш,
што на мене ти си се налутил?
Ако имаш за оружје мака,
ја побарај под самур–калпака,
ја побарај под мојата грива
тука сабја ти ќе си ја најдиш.
Веднаш Марко под грива посегнал
и си нашол сабја колаклија.
Веднаш Марко назад се вратило,
што го втаса Црна Арапина.
– Слушај, море Црна Арапина
дал ќе пуштиш три синџири робје,

ал ќе дојдиш да се обидиме?
 Кога чуло Црна Арапина,
 веднаш јунак боздоган врлило
 за да удри делибаша Марка.
 – Чекај, море, жолта каурина,
 ти да видиш Арап како бие!
 В раце Марко боздоган дочекал,
 Марко викнал и Шарца разиграл:
 – Чекај море, Црна Арапина,
 ти да видиш жолта каурина
 како бие твојта црна глава
 со својата тешака боздогана;
 ти да видиш дали те познава!
 Што подврлил Марко боздогана,
 та го удрил Црна Арапина.
 Што го удрил меѓу обе очи,
 двете очи, богме, му искочиле.
 Паднал Арап на земја сурова,
 па му секол глава до рамена.
 Глава му е петнаесет ока,
 горна рилка до чело му била,
 долна рилка, богме до појаса.
 Клало Марко глава во дисаги,
 ми отпушти три синџири робје,
 што му дало по неколку пари,
 да си купат лебец за по пато.
 И испрати секој од кај што бил.

(Цепенков, т. I, бр. 13)

АЈДУТСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

От згора идат сејмени, еј стара бабо жаљбо ле!
 Ајдутска глава носеет, еј стара бабо жаљбо ле!
 Изпзе баба да гледат, еј стара бабо жаљбо ле!
 Видела бабата глава, еј стара бабо жаљбо ле!
 Викна ми баба да плачит, егиди желна бабо жаљбо ле!
 „Не ми је глава ајдутска, егиди желна бабо жаљбо ле!
 Тук ми је глава синова, егиди желна нано жаљбо ле!“
 Сејмени бабо ја велеа: егиди желна бабо жаљбо ле!

„Не жаљај, бабо, не плачи, егиди желна бабо жаљбо ле!
Блазе ти тебе со срце, егиди желна бабо жаљбо ле!
Што јунак ти си родила, егиди желна бабо жаљбо ле!
Дури му глава зедофме, егиди желна бабо жаљбо ле!
Педесетмина паднафме, егиди желна бабо жаљбо ле!
Сам буљукбаша загина, егиди желна бабо жаљбо ле!“

(Миладиновци, 219)

КОМИТСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Смилево славно в оган гори,
топови грмат, татне земјата,
куршуми свират на сви страни,
жените плачат, пиштат децата,
моми се кријат во беспокој.
Груев, Сугарев, пред борци стојат,
верна дружина командуваат:
– Држете се браќа, не се боите,
скоро ќе падне крвав тирани!
И ново царство ќе основаме,
над проклетата тиранија,
царство на правда и слобода.

(Каваев, стр. 94)

ПАРТИЗАНСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Удрете, браќа, не се боите,
скоро ќе паднит Германија.
Удрете, браќа, не се боите,
скоро ќе паднит тиранија.
И туѓо царство не ќе постоит,
во наш та мила татковина.
И Република ќе построиме,
слобода ќе добиеме.

(Никодиновски, стр. 198)

НАРОДНИ ПРИКАЗНИ

Потсети се!

- ❖ Која е разликата во пеењето помеѓу лирските и епските народни песни?
 - ❖ Кои мотиви се најчести во епските народни песни?
 - ❖ Какви изразни средства сретна при описот на Марковиот лик во песната „Марко ослободува три синџири робје“?
-

Во народното усно творештво, по својата привлечност, народните приказни го заземаат првото место. Тие се вбројуваат меѓу најстарите литературни творби, кои го следеле животот на еден народ од најстарите времиња до денес. Тие се значаен извор за проучувањето на сфаќањата, духовниот живот, потребите и стремежите на еден народ. Рускиот академик Соколов ја дава следната дефиниција за народна приказна: „Под народна приказна во широка смисла се подразбира усно-поетски расказ од фантастичен, авантуристичко-новелистички или битов карактер.“ Меѓутоа, многу е тешко да се даде точна дефиниција на поимот народна приказна.

Во почетокот на XIX в. напоредно со собирањето на народните умотворби се одвива и проучувањето на народните приказни. Науката открила слични сџека и мотиви во приказните на различни народи. Но, при проучувањето на приказните треба да се води сметка за нивниот карактер, за нивната суштина и за идејната страна. Токму овие елементи се клучни за определувањето на националниот карактер на народната приказна, доколку се тие одраз и израз на народните сфаќања и погледи, чувства и стремежи, на целокупната народна психологија.

Класификацијата на народните приказни е следната: *приказни за животни; приказни во потесна смисла (фантастични или волшебни; легенди или религиски, реалистични или битови приказни); хумористични приказни (анегдоти); етиолошки приказни и верувања и преданија.*

Приказните за животните се најстарите прозни творби и се развиле од игрите и песните на првобитните луѓе, кои на еден натуралистички начин го репродуцирале своето искуство од допирот со животните и борбата со нив. Приказните за животните се познати кај сите народи. Главна карактеристика за овие приказни е дијалошката форма.

Фантастичните или волшебни приказни се тесно поврзани со митологијата. Изобилуваат со фантастични ликови, кои ја отсликуваат наивната претстава на првобитниот човек за природата и светот што го опкружувал. Во нив е отсликана борбата меѓу злото и доброто, а идејната порака се состои во тоа дека за човекот нема несовладлива сила и препрека.

Легендите или религиски приказни се дел од фантастичните приказни во кои ликовите и случките за кои се раскажува се земени од историјата. Има два вида легенди: за места и за личности.

Реалистичните или битови приказни се помали епски прозни дела, во кои се раскажуваат случки од секојдневниот живот. Тие објективно го сликаат животот, а најчесто темите во нив се врзани со карактерните особини на луѓето, како што се верноста, трудољубивоста, мрзливоста, глупавоста, сиромаштијата. Ликовите во овој тип приказни се обични луѓе: селани, рибари, трговци, занаетчии, попови и сл.

Хумористичните приказни се во тесна врска со реалистичните. Најчесто во нив се исмејуваат недостатоците на поединци или на група луѓе. Најпознат лик во македонската хумористична приказна е Итар Пејо.

Етиолошките приказни се всушност најстарите преданија и ги изразуваат примитивните народни претстави и објаснувања за потеклото на светот, животот, небесните тела и сл. Тие се куси по форма.

Верувањата и преданијата внатре во групата ги содржи главните теми: 1. маѓесник; 2. маѓесница и магија; 3. преданија за духови и стравови; 4. речни, езерски и морски духови; 5. џуџиња и џинови; 6. самовили; 7. домашни духови; 8. локални преданија. Од друга страна, тие можат да се поделат и во две групи: преданија за митолошки суштества и историски, односно локални преданија.

Преданијата можат да се сфатат како „вистински случки кои се потпираат врз верувања“. Нивното потекло не се разликува од потеклото на другите приказни. Многу преданија во Македонија се врзани со ликот на Крале Марко.

Потсети се!

- ◊ Која е разликата помеѓу народната и уметничката литература?
 - ◊ Кои приказни настанале први?
 - ◊ Кои се одликите на фантастичните или волшебните приказни?
-

ТРОЈЦА БРАЌА, НАЈМАЛИОТ КЕЛЕШ И ЛАМЈИТЕ

Си биле тројца браќа, најмалиот бил ќелеш. Тие тројца браќа си имале една бавча со секакви емиши: среде во бавчата си имале една јаболкница, што им раѓала позлаќени јаболка. Во време на зреењето, фатило нешто да им ги збира од јаболкницата узреаните јаболка. Гледајќи така постариот брат, му рекол на посредниот да варди една ноќ во бавчата и да види кој им ги краде јаболката. Кога го чул ќелешот тој збор од постариот брат, рекол:

– Ај, бре брате, јас да одам во бавчата, да вардам.

– Море, ај оттука, бре ќелеш, па и ти си бил вреден да вардиш!

Отишол вечерта поголемиот брат во бавчата да ја варди јаболкницата. Вардил, вардил и таман беше заспал, дошла една ламја и му скинала зрелите јаболка. Кога беше се разбудило момчето, гледа искинати јаболката. Другата вечер отишол постредниот брат да варди. И тогаш пак ќелешот ги помолил за тој да ја варди јаболкницата, арно ама двајцата браќа не го оставија. Другата вечер и постредниот брат беше заспал и ламјата тогаш беше дошла и искинала јаболката. Треќата вечер многу им се беше товарил ќелешот на двајцата браќа за тој да оди да варди јаболката. Свикал постариот брат по него:

– Ај, крши си главата, бре ќелешу, и ти ли се топориш за јунак!? Ние не свршивме работа и не довардивме, па ти ќелеш сакаш да ја довардиш јаболкницата. Ај, крши си главата оттука, да не ти ја врзам една трешница, та да не се видиш кај да фатиш – велејќи така постариот брат му ја трештил една шпаканица по сурат на ќелешот.

– Уште една трешница удри ме, брате, – му рекол ќелешот, – ама дај ми изим вечер да одам да ја вардам јаболкницата.

– Ај, нека оди, бре брате! – рекол постредниот брат. – Нека варди вечер ќелешот, та да видиме што ќе доварди.

– Е, ај оди, бре ќелеш! Да видиме што ќе сториш! – се согласил брат му.

Откако зел изим ќелешот од браќа си, отишол во бавчата и се качил на јаболкницата да варди. Тамам на права полноќ, еве ти ја ламјата кај идеља право кај јаболкницата и веднаш беше рипнал ќелешот од јаболкницата долу и се пуштил по ламјата да ја фати. Кога виде ламјата оти се пуштил ќелешот по неа, се уплашила и трештила да бега. Ламјата бегај, ќелешот трчај по неа и дошле до една дупка, та си влегла внатре и се скрила ламјата.

Утрото му кажал ќелешот на браќа си кај влегла ламјата и посакал една дебела ортома да се врзи и да го пуштат во дупката.

– Кога ќе ви ја затресам ортомата однатре, – им рекол – веднаш тргајте ме вие горе.

Зедоа една дебела ортома и се врзал ќелешот за полојна, та го пуштија внатре. Вамо–тамо, ќелешот низ дупката ја беше барал ламјата. Нашол еден сандак затворен, полн со стока. Го врзал сандакот со ортомата и ја затресол ортомата да ја истргаат браќа му на ќелешот надвор од дупката.

Го истргаа браќата сандакот и му ја пуштија на ќелешот пак ортомата во дупката, за пак да им врзи друго нешто. Арно, ама ќелешот не беше нашол друго да врзи, ами сам беше се врзал и ја заниша ортомата да го истргаат. Фатиле да го тргаат и едно го беше виделе оти е тој:

– Море, ај да го пуштиме ќелешов удољу, нека го изеј ламјата, оти е појунак од нас! – рекол постариот брат на постредниот.

– Арно велиш, брате – му рекол другиот. – Ајде да го пуштиме.

И веднаш го пуштиле удољу. Кога паѓал удољу, кога паѓал, дури на долна земја се нашол ќелешот. Си одврзал ортомата и тргнал по еден сокак да оди и дошол до една кука од една стара баба.

– Добро вечер, бабо! – ѝ рекол ќелешот. – Те молам, стара мајко, да ми дајш малце вода да се напијам, оти цел ден кај одам и нигде по патов вода не сум нашол. Се чудам во земјава ваша да нема нигде вода.

– Оф, бре чедо, во нашава земја многу воѓе има, ама се затворени од една проклета ламја: секи еден ден дури не ѝ се дај еден човек да изеј, ламјата не пушта воѓето да си залеат луѓето, за да пијат. Та од тоа чедо, вода малку имам, ама ќе ти дадам трошка да се напиеш и ај да си излеземе на крај градов да гледаме и да жалиме ќерка му од царот, кога ќе ја јаде ламјата, чунки редот му е сега на царот да дај човек на ламјата и воѓето да се пуштат.

Се напи ќелешот малце вода и отишол со старата да види царева ќерка, кога ќе ја јаде ламјата. Отишло момчето кај што била царева ќерка и седнало до неа.

– Бегај, момче, не седи до мене, оти ене ја кај иде ламјата да ме јаде мене, та да не те изеде и тебе поради мене – му рекла.

Кога стасала ламјата и видела двајца, се израдувала и рекла:

– Гледај што к’смет сум имала: секиш јадев по човек, а сега ќе јадам двајца! – така рекла и зинала да го голтне, арно ама келешот бидејќи јунак, ја удрил со топузот в чело и наместо ја умртвил.

Кога виде царот, голема радост беше сторил и извадил голем бакшиш да му дава на келешот, арно ама келешо ништо бакшиш, отколку што сакал да си оди на горна земја. Кога беше разбрал царот сакањето од келешот, беше му дал три орли: еден бел, друг црн и трекиот црвен, за да го изнесат на горната земја. Му дал и три крави јаловици да ги рани орлите. Го зеле на крилјата орлите келешот и тргнале да го носат. Орлите ќе стореле „гра“, пресечи келешот месо од кравите и речи им на орлите „на“. Уште за малку не му стасало месото и да не го пуштат во долна земја, си пресекол од бутовите и наранил орлите, та го однесле на горна земја. На одење орлите во долна земја му дале на келешот по едно перо за кога ќе има некоја нужда да го жегни перото на едно жарче од кој орел да сака и ќе му дојде на помош.

– Кога си отишол дома, беа се зачудиле браќата му како излегол од дупката, кај што беа го пуштиле. Келешот ништо не им рекол, гоа ништо зло не му беа направиле. Во тоа време царот ќе мажел три ќерки и дал збор по светот, кој ќе може да прескака од една планина на друга со коњ, царот ќе му ја дадел ќерка си за невеста. Чул келешот и жегнал перото од белиот орел, та му дошол и му посакал еден јунак коњ, бел и со една руба бела. Веднаш орелот му донел. Се обружал убаво и му прескочил планината на царот и му ја зел ќерка му, та си ја скрил дома. Така му зел и двете други и си ги скрил дома. По некој ден ги поканил браќа си во својата кука и им дал по една невеста ним и една за себе.

– Ако вие, браќа, ми сторивте зло, јас еве ќе ви сторам добро. Еве по една невеста од царот ќерка – им рекол и си живееле пак братски.

Македонска народна приказна

- ♦ На каков јазик е предадена приказната?
- ♦ Кои се главните, а кои споредните ликови во приказната?
- ♦ Какви особини го красат келешот, а какви неговите браќа?
- ♦ Повтори за гласовните промени и пронајди неколку во приказната!

Потсети се!

- ◊ Какви случки се раскажуваат во реалистичните приказни?
 - ◊ Како уште се нарекуваат овие приказни?
-

ГОСПОДИ, БРАНИ ОД ЖЕНСКА БЕЉА

Си биле еден маж и жена. Жената многупати го учела мажа си:
– Мажу, – му велела, – кога и да се крстиш, кога и да се молиш богу, да велиш по еднаш и: „Господи, брани од женска беља!“

Тој не сакал да ја слуша, та ѝ велел:

– Зошто да велам така? Што може да чини жената?

– Јас што ти велам, кога да се крстиш, да велиш по еднаш и: „Господи, брани од женска беља!“ – таа пак му велела.

– Море, ајде ти! Да су рекол, а зошто? – ѝ одговорил мажот.

– Е, арно! – му рекла таа најсетне. – Ќе видиш ти каква е таа женска беља!

Една утрина си станале, жената го испратила мажот на орање и ошла в чаршија и купила неколку риби. Дошла дома, та едни од рибите ги зготвила во тава, а другите ги завила во skutникот и ошла на нива кај мажа си да го види што чини и да му однесе ручек. Кога ошла на нива, маж ѝ си орал. Таа му рекла:

– Седни малку, мажу, да си починиш и да си ручаш, а јас ќе ти поорам.

Маж ѝ си седнал да си руча, а жена му зела plugот и орала, дури ручал тој. Орајки таа исфрлила по браздите рибите, што беше ги донесла завиени во својот skutник, а кога приближило веќе времето да стане мажот ѝ од ручекот, се наведила, зела една риба и му извикала:

– Види, мажу, што си најдов! Една риба.

Орајки, пак понатаму зела друга и пак му викнала:

– Ја, па си најдов уште една! – така сторила со сите риби, та дури ги збрала.

Маж ѝ се чудел и ѝ велел:

– Како така мори, жено? Јас толку орање орав, не најдов ни една риба, а ти како така да најш толку риби?

Како да било, било, а тој ги видел веќе рибите со очите си и заверувал. Потем малку време жената му рекла на мажа си:

– Јас веќе, мажу, ќе си одам дома!

– Оди си – ѝ рекол маж ѝ, – и да ги зготвиш рибите за вечера.

Жената си отишла, а вечерата си ја имала готова уште од порано, туку ја беше скрила.

Вечерта, кога дошол маж и од орање уморен, и повелал да стави софрата, за да вечераат. Таа ставила софрата, само со леб и сол, а тавата со рибите не ја ставила, ниту пак му кажала на мажа си, оти имало готова тава со риби.

– Донеси да вечераме – и рекол тој.

– Ете, вечерај – му одговорила жената.

– Што да вечерам – повторил тој, – само леб и сол?

– Што си донесол – му повторила таа, – та што сакаш да друго да ти донесам да вечераш?

– Мори, камо рибите, што ти нарачав да ги зготвиш?

– Какви риби – му вели таа, – какви риби бараш да сум ти зготвила?

И така вечерта се раскарале меѓу себе, та ќе се избиеле. Тој и велел:

– Мори камо рибите, што ги најде на нива?

А таа пак викала:

– Да види господ... ќе ме опере маж ми! Кај се чуло и видело риби да се најделе на нива?

Комшиите, кога чуле врева и виковите женини, дотрчале да видат што е и да ги помират. Жената и пред нив викала:

– Да види господ... Ќе ме опере маж ми!

А маж и велел:

– Немој така мори, не викај, срамота е, не викај, оти ќе те операм! Ама таа сè си викала и на комшиите им велела:

– Аман! Вие и господ! Овој човек сака да ме опере! Ми сака вечера риби, што сум нашла на нива. Видите го, човекон си изгубил умот!

А тој сиромав им кажувал, како што било вистината, и им велел:

– А бре, браќа, денеска, бидејќи јас на орање, дојде оваа, ми донесе ручек и дури јас ручав, таа ми поора и орајки во браздите најде три-четири риби. Тие риби и нарачав да ги зготви за вечера; везден сум работел, сега ми се јаде, сакам да вечерам!

На тие зборови пак жената извикала:

– Аман! Овој човек се сплавил, се поулавил! Кај се наоѓале риби во нива?

Најсетне, откако го поуполтиле, комшиите сакале веќе да си одат секој дома. А жената им се молела да чинат некое чаре, да не би ја опери маж и, откако ќе си оделе тие.

– На ви – им рекла, – едно јаже, врзете го за дирекон, да не ме опери нокеска, кога ќе бидеме сами, та така ојте си!

Комшиите зеле јажето, го врзале за дирекот, та си отишле. Тој, кутриот маж, врзан за дирек, викал, пиштел, се молел да го сотрешат, ама никој не го послушал, зашто секој го имал за улав. Стојал што стојал врзан, викал, пиштел, најсетне видел-невидел, оти нема друго чаре, фатил веќе да и се моли на жена си да го сотреси и и велел:

– Аман, мори жено! Што ќе чинам јас вака?

– Што сакаш, чини! – му одговорила таа. – Јаа! Кога кога ти велев јас: „Мажу, кога и да се крстиш, да велиш по еднаш и: „Господи, брани од женска беља“ – ти не сакаше да ме почујаш! Хаа! Сега тргај од женска беља!

Откако го подржала уште малку така врзан за дирек, сетне го сотресала и му рекла:

– Хаа! Ќе веруваш уште еднаш женска беља?

– Е, мори жено! Навистина, господ да брани од женска беља!

Потоа ставила тавата со рибите, што беше ја зготвила уште од раното, си вечерале, раскажувајќи му таа како му направила за да го увери, оти навистина жената може да донесе на мажа си големи бели, без да е тој никако крив.

Македонска народна приказна

♦ Која е разликата во раскажувањето помеѓу оваа и приказната за ќелешот и ламјата?

♦ Како е прикажан мажот како лик, а каква е жената во оваа народна приказна?

...“Во раното детство, кога приказните најмногу се сакаат, не изгледа неверојатно постоњето на разни натприродни суштества и сили: самовили, ламји, змеови, фаволи, ангели итн. – верни и благодарни помошници или лути непријатели на саканите јунаци од приказните. Никому не му било чудно и неверојатно што хероите од приказните дури го разбирале и говореле немуштиот јазик, јазикот на животните и птиците, како што и овие го разбирале човечкиот говор. Никому не му се чинело невозможно што јунаците можеле да летаат на разни волшебни, магиски килимчиња, на крилести коњи, што можеле да се претвораат во разни животни и повторно во луѓе, што умирале и пак оживувале”...

д-р Кирил Пенушлиски

СВЕТИТЕ КНИГИ НА ХРИСТИЈАНИТЕ И НА МУСЛИМАНИТЕ БИБЛИЈА И КОРАН

Библијата е зборник од разновидни религиозни творби создавани во текот на огромен временски период (од XII в. п.н.е до II в. н.е). Се состои од два дела: *Стар завет* и *Нов завет*. Стариот завет го опфаќа времето од XII в. п. н.е до појавата на христијанството и е напишан на староеврейски јазик. Новиот завет е напишан старогрчки јазик и го опфаќа времето на раното христијанство. Стариот завет се почитува за свето писмо на Јудеите и христијаните, а Новиот завет само на христијаните.

Стариот Завет е поделен на три дела: *Петтокнижие (Тора)* во кое се содржани петте книги Мојсееви; *Пророци (Невлим)* и *Писанија (Кетувим)*. Новиот завет ги содржи: *четирите евангелија на Матеј, Марко, Лука и Јован; Делата апостолски, дваесет и едно Апостолско послание и Откровението на Јован.*

Библијата денес е преведена во целост или делумно на близу 1.500 јазици во светот, а библиските теми извршиле силно влијание врз светската уметност, музика и литература.

Коранот прераскажува многу приказни од хебрејската Библија и од новозаветните евангелија. Инаку, тоа е збирка на откровенија што ги примал Мухамед во текот на дваесет години. Се смета дека првото откровение го примил во 610 г. Коранот е составен од 114 сури, а секоја сура има различен број ајети (сура 2 има 268 ајети, а сура 108 само 3 ајети). Сурите немаат броеви, туку имиња, кои обично се изведуваат од почетните зборови. Традицијата секоја сура ја одредила како меќанска или мединска, во зависност каде Мухамед го примил откровението (во Мека или во Медина). Коранското проповедување има облик на Божји збор упатен на целото човештво, или само на верниците, односно на неверниците, или само на Мухамед.

Оној кој сака да ја земе светата книга в раце, мора ритуално да биде исчистен. Да се препише коранот е света должност, а да се подари некому е најубав подарок. Коранот се наоѓа во самото средиште на исламската вера како активна комуникација помеѓу божјата волја и човечкиот род.

Потсети се!

- ♦ Како се вика светата книга на христијаните?
 - ♦ Од колку дела е составена и кои се тие?
 - ♦ Во кој завет се наоѓа Песната над песните?
-

ВЕРНОСТА НА ПРИЈАТЕЛКАТА

(Книга Песна над песните, 3,1–11)

1. Ноќва во леглото мое го барав оној,
кого го сака душата моја, го барав и не го најдов.
2. Затоа ќе станам, ќе тргнам по градот,
по улиците и плоштадите и ќе го барам оној,
кого душата моја го сака. Го барав, но не го најдов.
3. Ме сретнаа стражарите што го обиколуваа градот:
„Дали го видовте – ги прашав, оној кого душата моја го сака?“
4. Но, штом ги одминав, го најдов оној што го сака душата моја,
се фатив за него цврсто и не го пуштив, додека не ме одведе
во куќата на мојата мајка и во одајата на родилката своја.
5. *Возљубениот*: Ве заколнувам, ќерки ерусалимски,
во срните и полските кошути: немојте да ја будите
и да ја вознемирувате возљубената, додека сама не посака.
6. *Хорот*: Што е таа, која се издига од пустината како столб
од чад,
што мириса на смирна и темјан и на секакви пријатни мириси?
7. Еве ја носилката на Соломона: околу неа шеесет души
јунаци меѓу јунаците Израилеви.
8. Сите држат по еден меч и се вешти во борба;
секој има меч на колкот свој поради ноќниот страв.
9. Носилка си направил царот Соломон од ливанско дрво;
10. Скалата ја направил од сребро, оградите нејзини се од злато,
седиштето – порфир; внатрешноста со љубов
ја украсиле ќерките ерусалимски.
11. Изплезете, ќерки сионски и погледајте го цар Соломон
со венецот, со кој го украсила мајката негова
во денот на свадбата негова, во радосниот ден за срцето
негово.

РОДИТЕЛСКА ПОУКА

(Книга Соломонови изреки – паримии, 4, 1–29)

1. Слушајте ја деца, татковата поука и внимавајте, та да се научите да ја разберете;
2. зашто добар дар ви дарувам, не оставајте ја мојата заповед.
3. Зашто и јас бев син послушен на татко ми и омилен на мајка ми;
4. и татко ми ме поучуваше и ми велеше: „Зборовите мои задржи ги во срцето твоје, пази ги моите заповеди и не заборавај ги!
5. Здобивај се со мудрост, придобивај разум: не заборавај го тоа и не се отуѓувај од зборовите на устата моја!
6. Не ја оставај – и таа ќе те пази; сакај ја – и таа ќе те чува!
7. Главна е мудроста: придобивај мудрост и за сиот свој имот придобивај разумност.
8. Високо цени ја, и таа ќе те воздигне; таа ќе те прослави, ако ја прегрнеш,
9. ќе положи на главата твоја благодатен венец, со венец на сладост ќе те закрили.
10. Слушај, синко, и прими ги зборовите мои – и ќе ти се умножат годините на животот,
11. Ти го покажувам патот на мудроста, те водам по прави патеки.
12. Ако одиш, нозете твои нема да се сопнат и ако трчаш, нема да се измориш.
13. Држи се здраво за поуката, не ја оставај; пази ја, бидејќи таа е твојот живот.
14. Не оди на пат безбожнички и не оди по патот на лоши луѓе;
15. остави го, не оди по него, отстрани се од него и заобиколи го;
16. зашто тие не заспиваат, ако не направат зло; и сон не ги фаќа, ако не доведат некого до пад;
17. оти тие јадат леб од беззаконие и се опиваат со вино од грабеж.
18. Патеката на праведните е како болскава светлина, која свети сè повеќе и повеќе, дури не настане ден.
19. А патот на беззаконците е како темнина; тие не знаат, од што ќе се сопнат.
20. Синко, внимавај на зборовите мои и приближи го увото кон поуците мои;

21. да не отстапуваат тие од твоите очи; чувај ги внатре во срцето свое;
22. зашто тие се живот за оние што ги наоѓаат и здравје за целото тело нивно.
23. Од сè што е за пазење, најмногу чувај го срцето свое, зашто од него се изворите на животот.
24. Отфрли ја од себеси лажливата уста, а лукавството на јазикот од себеси оддалечи го.
25. Очите твои нека гледаат право, и клепките твои да бидат управени кон праведното.
26. Провери ја патеката со нозете свои и сите патишта твои нека бидат прави.
27. Не скршнувај ни десно, ни лево; оддалечи ја ногата од злото,
28. зашто десните патишта Господ ги надгледува, а левите се расипани.
29. Он ќе ги направи твоите патишта прави, и твоето одење ќе го уреди во мир."

♦ И во двата извадока се спомнува јудејскиот цар Соломон од X в. п. н. е. Собери податоци за него, а потоа објасни го значењето на изреката *Мудрост Соломонова!*

„Соочена со разновидноста на ересот и со 'подоцнежните' откровенија, христијанската црква направила конечен попис на новозаветните книги со сложена постапка што била завршена до IV век после Христос. Потврдено е дека списите кои биле вклучени имаат апостолско вдахновение (што значи дека биле напишани до крајот на I век после Христос), дека го искажуваат вистинското учење и дека многу се користеле во црквата. Исклучени биле цела низа други списи. Новиот завет на православната, на римокатоличката и на протестантската традиција содржи 27 книги: четири евангелија, Дела апостолски, дваесет и едно Апостолско послание и Откровение (Јованово)."

од Енциклопедијата на живите религии

Потсети се!

- ♦ Што значи зборот коран во буквален превод?
 - ♦ Од колку сури е составен Коранот и како се распоредени тие?
 - ♦ Зошто едни сури се нарекуваат мекански, а други медински?
-

НАХЛ

Дел 13 – Добро и зло

90. Алах навистина налага праведност, добродетел и помагање на роднините, а забранува бесрамност, одвратни дела и насилie, ве советува и вие да го примите советот.*

91. И исполнувајте ја Божјата обврска кога се обврзувате и немојте да ги кршите заветите, откако сте ги утврдиле, а од Алах сте направиле свој сведок (гарант); навистина Алах знае што правите.

* Возвишен ајет кој ги истакнува разните степени на доброто и злото, првиот степен на доброто е праведноста. Праведност е еднакво да се ценат своите заслуги и заслугите на ближните, како и на непријателите, а да се мрази своето зло и да се бори против него со иста жестокост, како што го мразиме туѓото зло и како што се бориме против него.

Човекот е должен да прави добродетел. Високиот поим на доброто е изразен во овој ајет со зборот „ihsān“, а тоа значи да се прави добро, без да се очекува противуслуга и без да се бара некаква корист за себе.

Уште повисок степен на добрина е давањето и депењето со својот блиजन. Човекот прави добрини на своите роднини, на децата, на татка си и мајка си, на сестрите и браќата, бидејќи тоа е последица на внатрешниот природен нагон. Заради тоа, највисок степен на добрина е ако човек во себе го однегува и го развива тој внатрешен нагон за доброто како природна појава. Човекот не треба да прави добрина, притоа вложувајќи напор, туку треба да прави затоа што во себе има однегуван нагон за добрина, кој на човекот му пружа задоволство кога го прави тоа.

По овие степени на добро, овој ајет ги излага степените на зло и недовличност и му забранува на поединецот секвако зло и недовличност, кои може да ги направи себеси, на заедницата и на човештвото.

Возвишениот ајет кажува: „Семожниот Бог забранува „ihsān“, односно грди дела и постапки, кои се однесуваат на моралот на секој поединец; понатаму забранува „munkar“, односно грди дела и постапки, кои можат лошо да влијаат на другите. Најпосле, се забранува „bad“, односно сексуалниот блуд, а некои овој збор го толкуваат со значење на побуна против власта во една држава, во која е загарантирана слободата на вероисповест и совеста.

Особено е важен фактот, што Божјиот Пратеник го одбрал овој ајет, со него да ја заврши проповедта (хутба) кај секоја џума-намаз. Заради тоа што Божјиот Пратеник го одбрал овој ајет, тој постанал неразделен составен дел на проповедта (хутбата) во џума-намазот. Кога целиот свет бил постапувал според овој ајет, ќе исчезнат сите зла, неморалности и злостори.

92. Немојте да бидете (во кршењето на заветот) како онаа (жена) која ја распредува својата преѓа после царството (предено) во распредени(парчиња)**, земајќи ги своите завети во меѓусебен сплет, затоа што еден народ е посилен од друг народ***. Алах со тоа само ве става на проба. Сигурно Он ќе ви го објасни на Судниот ден она во кое се разидуваат.

93. Да сакаше Бог, ќе направеше од вас еден народ, но Он остава во заблуда кого сака и упатува на прав пат кого сака; вие секако ќе бидете прашани за она што го правевте****.

94. И немојте да ги земате своите завети со меѓусебен сплет, па да (ви) ногата потклекну, откако цврсто (стоела) и ја вкусите казната, затоа што сте ја одвраќале од Божјиот пат, а ќе имате (на оној свет) голема казна.

◊ Дочитај ја оваа сура и пронајди го значењето на примерот даден во 92. ајет.

◊ Наведи примери од секојдневниот живот каде што може да ти послужат ајетите за доброто и злото во однесувањето со другите луѓе.

◊ Спореди ги пеењета од Втората книга Мојсеева, 23, 1–14 во Библијата со поуките дадени во овие ајети.

„Коранот е збирка на откровенија кои ги примил Мухамед. Во 'рецитирањето' на Коранот на арапски јазик муслиманите го слушаат Бога како говори сопствени зборови: тоа е Божјиот говор (kalām Allāh) и самооткривање. Откровението (vahī) на Божјите зборови на Мухамед претставува единствено и неповторливо чудо (mudlījizā) според муслиманското сфаќање, кое им дало упатства за сите аспекти на животот, спис за постојано 'присетување' на Бога (zikr) и разбирливо видување на историјата и судбината.“

од Енциклопедијата на живите религии

** Значењето на овој пример се изложува во следните ајети.

*** Непријателите на исламот, додека беа побројни од муслиманите, не сакаа да го одржат заветот и дадениот збор. Многу коментатори на Коранот говорат, дека во овој ајет се зборува за посталките и потфатите кои ги преземаа Курејшевиќи. Но, излагањето на овој ајет се однесува на сите оние кои не ги исполнуваат договорите и преземените обврски.

**** Она што Бог го сака, тоа се остварува според Неговите Божјени закони. Само заради тоа грешниците и насилниците залагаат во заблуда. 104. ајет го објаснува овој ајет, па затоа треба да се обртиме на тој ајет.

СЛОВЕНСКА ПИСМЕНОСТ

Појавата на словенската писменост и литература е во тесна врска со покрстувањето на Словените и создавањето на првите словенски држави. Кнезот Ростислав, владател во првата словенска држава, Велика Моравија, побарал од Византија да му испрати мисионери кои ќе го шират христијанството на словенски јазик. Бидејќи словенската писменост е во тесна врска со христијанството, а се развила во времето на феудализмот има црковно-феудален карактер. Првите дела на словенски јазик претставуваат главно преводи на богослужбени дела од грчки јазик. Јазикот на кој што биле преведени се нарекува **старословенски јазик** и тој претставува прв литературен јазик кај Словените. Старословенскиот јазик бил пишуван на две различни азбуки: **глаголица** (38 букви) и **кирилица** (44 букви).

Словенската литература се развивала најнапред на старословенски јазик, а потоа на таканаречените **рецензии** (редакции), кои не се ништо друго освен дијалекти на разните словенски племиња (македонска, бугарска, српска, руска и други рецензии). Овие рецензии подоцна создале услови за појава на националните јазици и литератури кај Словените, а се негувале во големите препишувачки центри, односно книжевни школи. Во Македонија најпознати школи се *Охридската и Кратовската книжевна школа*.

Развојот на словенската писменост и литература го следиме преку писмената традиција, составена од ракописи и од печатени книги. Од книжевните видови во словенската литература најмногу се развиле: *хагиографии; житија и биографии; апокрифи, средновековни раскази и романи; пофални и поучни слова*. Поезијата била послабо развиена и тука среќаваме: *молитви, химни, псалми и сл.*

СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ

Основоположници на сесловенската писменост се браќата св. Кирил и Методиј. Тие ја создале првата словенска азбука (глаголицата) во 863 година и ги превеле богослужбените книги од грчки на словенски јазик. За животот и дејноста на овие просветители наоѓаме податоци во повеќе ракописи од тоа време: *Панонски легенди, Климентово житие* од Теофилакт, *Климентово житие* од Хоматијан, *О писменех* од Црноризец Храбар и др.

Константин, кој подоцна се замонашил во Рим и го добил името Кирил (826/827–869 г.), пројавил особен интерес кон науката и добил солидно образование за тоа време. Прекарот Филозоф го добил откако се покажал како добар учител по филозофија во Магнаурската школа во Цариград.

Св. Кирил се покажал и како добар политичар и успешно ги завршил Сараценската и Хазарската мисија кои му биле доверени од страна на Византија. Затоа кога кнезот Ростислав побарал од Византија да му испратат мисионери кои ќе го шират христијанството на словенски јазик, оваа важна задача му била доверена на св. Кирил, кој заедно со братата си и со учениците ја составил првата словенска азбука, **глаголицата**, и ги превеле првите богослужбени книги на словенски јазик. Како основа за создавање на глаголицата браќата се послужиле со говорот на македонските Словени од околината на Солун.

Во Моравија браќата св. Кирил и Методиј развиле голема активност, ја ширеле просветата и христијанството на словенски јазик, отвориле многу училишта во кои описмениле доволен број ученици за да ја продолжат нивната работа како учители и свештеници. Успехот што го постигнале, бил причина да бидат оклеветени и повикани од папата во Рим, кој сакал да го провери нивното учење. На патот кон Рим, тие се задржале во Панонија кај кнезот Коцел и таму описмениле 50 ученици.

Во Рим, папата Адријан II ја одобрил нивната просветителска работа, откако се уверил во нејзината исправност. Доаѓањето во Рим е од особена важност за Словените, зашто Римската црква официјално им ја признала писменоста. Набргу потоа св. Кирил се разболел и умрел.

За животот на постариот брат, **Методиј** (810/820 – 885) постојат помалку податоци. За него не е познато каде се школувал и каде работел, но се знае дека му помогнал на братата си, св. Кирил, во составувањето на глаголицата. Методиј исто така учествувал во Моравската и во Панонската мисија, а пред својата смрт за шест месеци ја превел Библијата од грчки на словенски јазик.

Значењето на св. Кирил и Методиј за славистиката е огромно. Тие ја создале првата словенска азбука со основа земена од народен говор во време кога низ Европа се користел мртов јазик–латинскиот, а нивните преводи на словенски јазик претставуваат борба против асимилација на Словените од страна на Германите и Византијците.

Потсети се!

- ♦ Каква творба се „Панонските легенди“ и од колку житија се составени?
 - ♦ Што побарал моравскиот кнез Ростислав од Византија?
 - ♦ Во што се состои дејноста на Константин и на Методиј во Моравија и Панонија?
 - ♦ Со какво значење е Моравската мисија за Словените?
 - ♦ Какво значење имаат двете житија за словенската книжевност?
-

ЖИТИЕ НА СВ. КИРИЛ (КОНСТАНТИН)

... Во градот Солун имаш еден маж од благороден род и богат, по име Лав, којшто заземаше чин на друнгариј* потстратег. Тој беше правоверен и праведен, исполнувајќи ги во потполност сите божји заповеди, како некогаш Јов. Живеејќи со својата жена, изродија седум деца. Седмото, најмалото, беше Константин Филозоф, наш учител и наставник. Кога го родила мајка му и го предала на доилката да го дои, детето не сакало да фати туѓа боска, освен мајчината, сè додека не било надоено. А, тоа било Божја промисла – детето изгледано со чисто мајчино млеко, да биде добар никулец од добар корен...

...Кога го дадоа да се школува, напредуваше во учењето побргу од сите ученици, така што сите му се чудеа на сфаќањето и на големиот успех во вештините. Но, еден ден, заедно со синовите на богатите, кои имаа обичај да се забавуваат со лов, излезе и Константин в поле и си го зеде и својот сокол. Кога го пушти, по Божја волја се крена ветар, го зафати соколот и го однесе. Оти Господ милостив, со своето човекољубие, го начека и го улови, не сакајќи овој да се навикне на животни задоволства. Како некогаш што беше уловен Плакид** во лов на елени, така и овој со помошта на сокол. Размислувајќи за суетата на овој живот, момчето се покаја и рече: „Таков ли е овој живот, та место радост, жалост има во него? Од денес ќе тргнам по друг пат, подобар од овој, нема да ги трошам деновите во тревогите на овој живот.“ Па, се зафати со наука, седејќи дома и учејќи ги напамет книгите на свети Григориј Богослов...

... Кога дојде во Цариград, го дадоа на учител да го учи. Откако ја изучи сета граматика за три месеци, се зафати и за други науки. Кај

*друнгариј потстратег – византиски воен заповедник, кој е непосредно потчинет на заповедникот на воената област

**Плакид – митолошки лик, кој бил преведен во христијанството со помош на некое чудо во кое бил замешан и елен

Лава го изучуваше Хомера и геометријата, а кај Фотија*** дијалектиката и сите филозофски науки, освен тоа и реторика и аритметика, астрономија и музика, како и сите други елински вештини. Така овлада со сите нив, како да учел само една. Брзината се здружи со прилежноста, едната ѝ претходеше на другата, и постигна знаење и умевање. Повеќе од ученоста, во неговиот изглед се покажуваше благост, се дружеше со оние со кои беше пополезно, ги одбегнуваше тие што одат по лош пат...

... Додека така, Филозофот му се радуваше на Бога, пак дојде друга вест и друга работа, не помала од претходните. Ростислав, моравскиот кнез, поттикнат од Бога, откако се посветувал со своите кнезови и Моравјани, му упати пратеници на царот Михаило со порака: „Нашите луѓе се откажаа од паганството, придржувајќи се за христијанскиот закон, но ние немаме таков учител да ни ја објасни на наш јазик христијанската вера, за да нè следат и другите земји, гледајќи го тоа. Затоа, испрати ни господару, таков епископ и учител. Оти од кај вас секогаш тргнуваат на сите страни добри закони.“

А царот, откако свика собор, го повика Константина Филозофот и запознавајќи го со таа работа, му рече: „Знам дека си уморен Филозофе, но ти треба да појдеш таму, никој не може да ја изврши таа задача како тебе.“ Филозофот одговори: „Макар што ми е снагата преморена и макар што сум болен, ќе одам таму на драго срце, само ако имаат букви на својот јазик.“ На тоа царот му рече: „Дедо ми и татко ми и мнозина други го барале тоа и не го нашле, како тогаш јас да го најдам?“ А Филозофот рече: „Кој може да напише беседа по вода или да стекне име на еретик?“ Царот му одговори пак со својот вујко Варда****: „Ако сакаш ти, Бог може да ти го даде тоа, зашто тој им дава на сите што го молат бз сомневање и им отвора на сите што тропат.“

Тогаш Филозофот отиде и на својот стар начин се оддаде на молитва заедно со своите соработници и набргу му се јави Бог, кој секогаш ги послушува молитвите на своите слуги. И тогаш ги состави буквите и залочна да ги пишува зборовите од Евангелието: „Во почетокот беше Зборот и Зборот беше во Бога, и Бог беше Зборот и друго.“ Царот се зарадува на тоа и заедно со своите советници го прослави Бога, па го испрати него со многу дарови...

... Кога пристигна Константин во Моравија, со големи почести го прими Ростислав и откако собра ученици, му ги предаде да ги учи. Овој набргу ја преведе сета црковна богослужба и ги научи да служат утрена, часови, вечерна, повечерна и тајна служба. И се отворија, според зборовите на пророците, ушите за глувите за да ги чујат зборовите на Писанието и стана јасен законик на пелтеците. А, Бог многу се радуваше на тоа, а ѓаволот се засрами.

превод: д-р Радмила Угринова-Скаловска

***Фотиј – познат византиски научник од IX век, кој станал патријарх

****Варда – брат на царицата Теодора и вујко на малолетниот цар Михаил III

ЖИТИЕ НА СВ. МЕТОДИЈ

... По сето тоа Господ милостив, којшто сака секој човек да биде спасен и да ја сознае вистината во наше време, заради нашиот народ, за кој никој никогаш не се погрижил, го наведе кон добро дело нашиот учител, блажениот св. Методиј, па нема да се посрамиме, споредувајќи ги сите негови добри дела и подвизи со тие на божјите угодници. На едни тој им беше рамен, од други беше малку помал, а од трети поголем, красноречевите надминувајќи ги со дело, а трудољубивите со збор. Приличен на сите, во себе го одразувааше образот на сите: со страв божји, со исполнување на заповедите, телесна чистота, со збор силен, а кроток – силен за противниците, кроток за послушните кон поука, со јарост, спокојство, милост, љубов, страст и трпение – беше сè за сите, за сите да ги придобие.

А не беше од прост род, од обете страни, туку од мошне добар и чесен, познат одамна и на Бога и на царот, а и на сета Солунска земја, што се гледаше и од неговиот телесен образ. Затоа и праведниците што го љубеа од детството, за него зборуваа чесни зборови, а кога разбра царот за неговата бистрина, му даде да управува со словенската област. А кога ќе кажам, тој како да предвиде дека го праќа за словенски учител и за прв архиепископ, да за ги изучи сите словенски обичаи и по малку да навикне на нив.

Откако помина управувајќи таму многу години и откако виде многу нереди и буни во овој живот, го размени стремежот кон земна темнина со небесна мисла, зашто не сакаше да ја пороби својата чесна душа заради тоа што не е вечна. И во погоден час го напушти кнежевството и откако отиде на Олимп, каде што пребиваа светите отци, се потстрижа и се облече во црна риза. И повинувајќи се на сите покори и исполнувајќи го во сè монашкиот чин, прилежно читаше книги...

... И кога поминаа три години, се вратија од Моравија, откако изучија многу ученици.

По многу дни Филозофот одејќи на Суд, му рече на брата си Методија: „Еве, брате, ние двајцата бевме впрегнати да ораме една бразда и јас паѓам на нивата, окончавајќи ги своите дни, а ти мошне многу ја љубиш гората. Но, немој заради гората да го оставиш нашето учење, зашто со него ќе бидеш спасен.“...

... Потоа по сите патишта паѓаше во многу незгоди од нечестивиот, во пустините меѓу разбојниците, а по морето по бурни бранови, во реките од подводни ненадејни карпи, така што се исполнија зборовите апостолски за него: несреќен од разбојници, несреќи по море, несреќи по реките, несреќи од лажни браќа, во маки и тегоби, во чести бденија, често во глад и во жедост и други тешкотии што ги спомнува апостолот.

превод: д-р Радмила Угринова-Скаловска

❖ Зошто ликовите на двајцата браќа во житијата се хипер-болизирани?

❖ Објасни ги зборовите што Константин му ги упатува на брата си: *"Еве, брате, ние двајцата бевме впрегнати да ораме една бразда и јас паѓам на нивата, окончувајќи ги своите дни, а ти мошне многу ја љубиш гората. Но, немој заради гората да го оставиш нашето учење, зашто со него ќе бидеш спасен."*

... Ако останеме при претпоставката дека св. Климент Охридски е автор на „Панонските легенди“, ние и со овие дела добиваме една убава потврда и целосна слика за авторската вредност на првиот оригинален словенски и македонски писател, како одличен композитор и организатор на материјата, суптилен сликар на ликовите, мајстор на изнесувањето на содржајните дијалози, одличен реалист и префинет поет и раскажувач“...

д-р Харалампие Поленаковиќ

... „Св. Кирил Филозоф оставил зад себе значајно дело, сестрана дејност, кои до ден денес побудуваат силен интерес во славистиката и пошироко. Осведочен филолог, полиглот, им ја оставил на Словените оригиналната, прецизно осмислена глаголска азбука. Го оформил литературниот словенски јазик, т.е. старословенскиот, овозможувајќи им со тоа на Словените натпревар на широкото културно поле во Европа и Азија...“

...Неспорна епохална заслуга на св. Методиј ќе остане преводот на шеесетте книги од Библијата, без книгите на Макавеите. Со оваа огромна дејност, пред самата своја смрт, св. Методиј го дал четвртиот комплетен превод на Библијата во Европа, покрај грчкиот, латинскиот и готскиот, кои се постари од старословенскиот превод“...

д-р Вера Стојчевска-Антиќ

СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Св. Климент Охридски бил еден од најистакнатите ученици на св. Кирил и Методиј, прв словенски писател и основач на Охридската книжевна школа. Податоци за неговиот живот среќаваме во *Панонските легенди*, *Житието на св. Климент од Теофилакт* и во *Житието на св. Климент од Хоматијан*.

Се претпоставува дека Климент по потекло бил Македонски Словен, но не се знае кога и каде е роден. Умрел во 916 г. во манастирот Св. Пантелејмон на брегот од Охридското Езеро. Тој заедно со своите учители учествувал во Моравската и Панонската мисија, а бил и еден од соработниците на Методиј до неговата смрт.

Во школите што ги отворил Климент се просветиле околу 3.500 ученици. Најпозната школа што ја отворил е Охридската, која е позната и како прв словенски универзитет.

Освен што се истакнал на полето на просветителството, св. Климент напишал околу 50 поучни и пофални слова, но само мал број од нив потпишал. Словата биле со разбирлив стил, бидејќи биле наменети за поучување на неукото население.

Панонските легенди се негово најпознато дело. Тие претставуваат први оригинални дела напишани на словенски јазик. Содржат две житија, *Житие за св. Кирил* и *Житие за св. Методиј*.

Во *Житието за св. Кирил* е опишан животот на св. Кирил од неговите детски години, па сè до смртта во 869 г. во Рим. Во житието се добива комплетна слика за неговиот живот.

Во *Житието на св. Методиј* пак, е опишан животот на постариот брат Методиј, но во него нема податоци за името што го имал пред да се замонаши, за школувањето, ниту за работата што ја извршувал пред Моравската мисија. Авторот на житието ја опишува преведувачката работа на Методиј, кој од март до 26 октомври ја превел Библијата од грчки на словенски јазик, освен трите *Книги Макавејски* во *Новиот завет*, зашто претходно со брата си ги превеле само *Псалтирот* и *Евангелието* со Апостолот. Житието соопштува дека Методиј починал во 885 година, откако го назначил својот ученик Горазд за заменик.

Основна идеја на *Панонските легенди* е да се докаже и одбрани правото на Словените да создадат на свој јазик писменост и култура. Ликовите на двајцата браќа, иако хиперболизирани, во основа се реално-листично прикажани и се нарекуваат божји избраници, слично на другите апостоли и светци. Композицијата на *Панонските легенди* е градена врз примерот на византиската литература. Содржат воведен дел, изложување и заклучен дел. Текстот изобилува со бројни изразни средства како што се: епитети, компарации, реторски прашања и сл. Стилот и јазикот се разбирливи за читање.

Пофалното слово за св. Кирил е првата поетска творба на словенски јазик и извонредна химна во која се испреплетуваат благодарноста и љубовта кон учителот со восхитот и признанието на неговото дело. Исто како и *Панонските легенди*, и *Пофалното слово за св. Кирил* е богато со изразни средства: компарации, епитети, контрасти, метафори и сл. и е напишано со јасен и разбирлив стил.

Со оваа творба Климент сакал да го возвиши ликот на својот учител до рамниште на ангел, апостол и пророк; сакал да го прикаже како спасител на Словените дарувајќи им писмо и сакал да ја искаже својата почит и благодарност кон учителот.

Потсети се!

- ◆ Кои се најпознатите ученици на св. Кирил и Методиј?
 - ◆ Која книжевна школа е создадена од св. Климент?
 - ◆ Со што ги задолжил тој Словените?
-

ПОХВАЛА НА НАШИОТ БЛАЖЕН ТАТКО И УЧИТЕЛ СЛОВЕНСКИ Св. КИРИЛ ФИЛОЗОФ

Св. Климент Охридски

Еве, ни светна, христољупци, светлозрачниот спомен на нашиот преблажен татко Кирил, нов апостол и учител на сите земји, којшто огреа на земјата како сонце со вистинска вера и убавина, како сонце на трисушното божество, осветлувајќи го сиот свет.

Божјата премудрост си сосида храм во неговото срце и на јазикот негов како на херувим почиваше Светиот дух, разделувајќи дарови според верата, како што кажуваше и апостолот Павле дека секому од нас му се дава благодат како што дарувал Христос. Којшто ќе каже дека ме љуби како Господа, и јас ќе го љубам, ќе му покажам самиот и во него ќе си направам храм, и тој ќе ми биде син, јас ќе му бидам татко.

Таква татковина барајќи, овој преблажен отец и учител наш, ја остави сета убавина на овој живот, домот и богатството, татка си и мајка си, браќата и сестрите. Од младини беше чист како ангел, се оттрпнуваше и избегнуваше од житејски сладости и секогаш беше со псалми и пеење и со духовни поуки. Врвеше само по еден пат што води на небеси. Затоа низ неговата уста се изли божјата благодат, како што кажал премудриот Соломон: во устата на премудриот влегува вдохновение, тој носи закон и милост на јазикот, со него ги врзува злословните усти на еретиците.

Се појавија ереси за времето на Теофил иконоборецот и се одржаа многу години, прогонувајќи ја светоста на иконите и соборувајќи ја. А при благоверниот цар Михаил направија правоверен собир, управен против еретиците и сета нивна злоба ја изгореа со духовна сила. Каде и да се чуеше некаква хула за божествениот образ, како со крилја, тој прелетуваше над сите земји и со јасни приказни ги разрушуваше сите соблазни и упатуваше кон права вера, исполнувајќи го оставениот завет на Павле. Ги прелета како орел сите страни од исток до запад и од север до југ, меѓу Хазарите и Сарацените и заради светата вера се најде и на соборите. Како сонце грееше со триж светли зраци и секоја нивна заблуда ја отстрануваше. Во фулскиот народ ја победи безбожната измама и светна со триж вечна светлина.

На словенскиот народ, којшто беше во незнаење и мрак, по милоста и човекољубието на Господа, нашиот Исус Христос, му стана пастир и учител. И им ги затна устите на волците, на тријазичните еретици, пророчки укажувајќи на тревливиот јазик и упатувајќи ги сите со писмо кон спасение. И Господ Бог благоволи да почине неговото пречесно тело во Рим.

Неговиот труд и подвиг го почитуваме и слични пофалби нема кому да упатиме, па иако отпосле светна, сепак надмина сè, како и Деница, која иако огрева најпосле, со својата светлина ги облева сите ѕвезди кои имаат сончева светлина. Така и преблажениот отец и учител на нашиот народ повеќе од сонце со тројни лачи сјаеше и просвети безброен народ којшто лежеше во мракот на незнанието. Нема место што не е осветлено од неговите стапки и ниедна итрина не се скрила од неговата блажена душа, оти на сите народи скриените тајни им ги откри разумно исповедајќи, на едни со писмо, на други со поука. Божја благодат се изли низ устата негова и затоа го благословил Бог за вечно...

превод: Мирко Павловски

- ♦ Каква вид творба е „Похвалното слово на св. Кирила“?
- ♦ Со каква цел е напишана?
- ♦ Каков е јазикот и стилот на кој е напишана?

...„Похвалното слово на св. Кирила“ е исполнето со богати паралели, со успешни епитети, со употреба на разни други украсни средства и со сложени образувани од два збора, со јазик близок до народот, до охридскиот говор, во кои и ден денешен живеат некои св. Климентови зборови и изрази, охридскиот светилник му подигна достоин и вечен споменик на заслужниот учител“...

д-р Харалампие Поленаковиќ

ЦРНОРИЗЕЦ ХРАБАР

Еден од најголемите заштитници на словенската азбука и писменост е Црноризец Храбар. Тој е анонимен писател, кој живеел во X век и го напишал трактатот „О писменех“ (За буквите). Тој не е потпишан со своето име, туку со псевдонимот Храбар калуѓер. Науката смета дека зад овој псевдоним се крие Наум Охридски, еден од учениците на св. Кирил и Методиј.

Делото „О писменех“ е напишано во вид на трактат (полемика, расправа) во која на висок научен стил се брани словенската азбука и писменост. Делото е составено од два дела: *историско–јазично објаснување*, во кое авторот ги изнесува трите фази на настанувањето на словенската азбука и *расправа*, во која се брани постоењето на словенската писменост од нападите на тријазичниците. „О писменех“ дава еден важен податок, а тоа е годината кога настанала првата словенска азбука, 863 г. Во завршниот дел на трактатот се истакнува љубовта кон творците на словенската писменост од страна на нивните наследници.

Иако теоретско дело, „О писменех“ е напишано со јасен и разбирлив стил, а доминантно изразно средство во него е антитезата, која е во склад со основната теза на авторот, односно да ги побие тезите кои го негираат постоењето на словенската писменост. Од ова произлегува и значењето на делото, кое може да сведе на културно–историско, но и на општествено, бидејќи ја застапува идејата дека секој народ има право на сопствена писменост и култура.

Потсети се!

- ◆ Што значи псевдонимот Црноризец Храбар?
 - ◆ Кога е напишан трактатот „О писменех“?
-

О ПИСМЕНЕХ (ЗА БУКВИТЕ)

Црноризец Храбар

Порано, пак, Словените немаа книги, туку се служеа со рески и цр-тички, читаа и гатаа исто како и многубошците. А кога се покрстија, беа принудени словенските зборови да ги пишуваат со римски и грчки букви, без некое особено правило. Но, како може да се пишува со грчки букви: бог или живот, многу или црква или човек или дарежливост или младост или јазик или отров и слични на тие? И така се продолжуваше многу години.

Потоа човекољубецот Бог, којшто го стори и не го остави човечкиот род без разум, туку сите луѓе ги доведува до разум и спасение, се смили на човечкиот род па им го испрати Константина Филозоф наречен св. Кирил, праведен и вистинољубив маж, кој им приготви 38 букви, едни по образец на грчката азбука, а други според словенскиот јазик. Таа (грчката) започнува со *алфа*, а оваа (словенската) со *аз*. И така обете започнуваа со *аз*. И како што Грците ги направија своите букви подражавајќи ги еврејските, така и тој по образец на грчките. Како што Евреите, кога воведуваат дете во училиште му велат: „Учи се!“ – како она што значи *алеф*, така и Грците го примија *алфа*. По тој начин правилото во еврејската реченица стана заповед во грчкиот јазик, којшто се дава на детето! „Во училиштето барај *алфа*, бој се, вели, од грчкиот јазик!“ Слично на тоа и св. Кирил ја направи првата буква *аз*. И како прва буква *аз*, дадена од Бога на словенското племе за да се отворат устите на децата при учењето на разумот преку буквите, тоа се произнесува со широко отворање на устата, а другите букви се произнесуваат со по-слабо отворање на устата.

Некои велат: „Зошто сторил 38 букви? Може да се пишува и со помалку како што прават Грците кога пишуваат со дваесет и четири“. Но, тие не знаат точно со колку букви пишуваат Грците. Има навистина, 24 букви, но не ги исполнуваат со нив книгите, ами додале уште 11 двогласки и 3 знака за броевите 6, 90 и 900, та се собираат 38 букви.

Има пак некои што зборуваат: „Зошто е словенската азбука? Ниту Бог ја створил, ниту ангелите, ниту се отпрвин створени (буквите) и примени од Бога како што се тоа еврејските, римските и грчките?“ А трети мислат дека сам Бог ги создал буквите. А не знаат, кутрите, што зборуваат дека на три јазици Бог наредил да се пишуваат книги, како што пишува во евангелието: „И имаше штица напишана на еврејски, римски и грчки“. А словенски таму немаше, та заради тоа словенските букви не се букви од бога. На тоа што да кажеме како што сме научиле од св. Писмо, и дека се по ред и си иде од Бога, а не од друг некој. Не го создал бог прво еврејскиот јазик, ниту римскиот, ниту грчкиот, туку сирискиот, на кој што зборувал Адам, и од Адама до потоа кога Бог ги разделил јазиците при вавилонската кула (столпотворение): „Размеша-ни биа јазиците“. И како што се размешаа јазиците и наравите и обичаите, наредбите и законите и искуствата (науките): на Египјаните–геометријата, на Персијанците, Халдеите и Асирците–астрономијата, гатањето, врачањето, магепсувањето и секаква човечка вештина; на Евреите пак – светите книги, а во нив е пишано дека Бог го создаде небото и земјата и сè по ред како што пишува; а на Грците–граматиката, реториката и филозофијата.

Константин наречен св. Кирил, сам и словенските книги и букви ги преведе за малку години, а оние мнозина и за многу години: седум души ги создадоа нивните букви, а седумдесет души преводот. Затоа словенските букви се посвети и подостојни за почит, зашто свет маж ги створил, а грешките, пак, букви многубошци.

Ако, пак, некој рече дека не ги донеправил добро, бидејќи и сега се доправаат, и на тоа ќе одговориме: „Исто така и грчките многупати се поправани од Ахила и Симаха, а потоа и од мнозина други. Оти позгодно е да се поправаат после, отколку првпат да се создаваат.“

Ако ги запрашаш, пак, грчките книжевници: „Кој ви ги создал буквите и превел книгите?“ – Тоа малцина од нив и ретко знаат за тие работи. Ако, пак, ги запрашаш словенските книжевници: „Кој ви ги создал буквите и кој ви ги превел книгите?“ Сите знаат и одговарајќи ќе кажат: Константин Филозоф, наречен св. Кирил, тој нам ни ги создаде буквите и книгите ги преведе, заедно со брата си Методија. Уште се живи оние што ги виделе нив“. И ако прашаш во кое време, знаат и во одговор ќе речат дека тоа станало во времето на грчкиот цар Михаил, бугарскиот кнез Борис, моравскиот кнез Коцел – во годината од создавањето на светот 6363 (=863) година.

Има и други одговори и на друго место ќе ги кажеме зашто сега нема време.

превод: Мирко Павловски

- ♦ Која е темата на трактатот „О писменех“?
- ♦ Што содржи првиот, а што вториот дел од ова дело?
- ♦ Какво значење има „О писменех“ за словенската култура и писменост?

...“Откако смирено ќе ги покаже своите аргументирани знаења од развитокот на грчката и словенската писменост во улога на историчар, Храбар се задржува и покажува на одделни клучни моменти кои можат разновидно да бидат протолкувани, во улога на разборит одразуваач на научната дијалектичност, за да премине дури во третата фаза во бурна полемика со тријазичниците – во улога на полемичар кој дејствува поразително информирано, прецизно и образложено, со што излегува на крајот како убедлив победник.

За да ги поврзе и да ги сумира сите овие квалитети и способности, средновековниот писател морал да поседува широка образованост и вреден талент на писател – полемичар.“

д-р Вера Стојчевска-Антиќ

КНИЖЕВНИ ШКОЛИ ВО МАКЕДОНИЈА

Без сомнение, најстара средновековна македонска школа е **Охридската книжевна школа** формирана во 886 г. од Климент Охридски. По неуспешното назначување на Горазд за архиепископ како Методијев избраник, учениците на св. Кирил и Методиј биле протерани од Моравија и од Панонија.

Тогаш Климент преминал во Кутмичевица, Западна Македонија, каде што учителствувал седум години (886–893) и во Охрид ја основал Охридската книжевна школа. Во 893 г. на Климент, во работата со Охридската книжевна школа му се придружил и Наум. Една од важните карактеристики на оваа школа е долгорочната зачуваност на кирил-ометодијевската глаголска традиција (до XII в.), покрај примената на кирилицата. Во најстарите книжевни споменици од оваа школа спаѓаат глаголските: *Асеманово евангелие*, *Синајски псалтир* и *Синајски еухологиј* и кирилските: *Добромирово евангелие*, *Битолски триод*, *Охридски апостол* и *Болоњски псалтир*. Охридските ракописи се разликуваат од ракописите на другите школи според правописните, јазичните, орнаменталешките, палеографските и други белези. На полето на книжевната дејност основоположничкиот тон го дал Климент Охридски со личниот пример.

Втора поважна школа во Македонија е **Кратовската книжевна школа**, која активно заживеала помеѓу XII и XIV век, а работела сè до XIX век. Од оваа школа потекнуваат ракописите *Струмички апостол*, *Хлудов триод*, *Радомирово евангелие*, *Карпинско евангелие*, *Прологот на Станислав* и др. Кон крајот на XIII и почетокот на XIV век во скрипторската дејност на оваа школа се чувствува влијание на српскиот јазик, по што во XVI век, македонскиот правопис сосем се заменува со српскиот, иако во текстовите се чувствуваат елементи од граматиката и морфологијата на македонскиот јазик.

СРЕДНОВЕКОВНИ ЖАНРОВИ

Најолем дел од средновековните творби имаат религиозен карактер. црковната пригодна литература била најразвиена и во неа доминирале: *молитвите, хагиографиите, виденијата, пофалните и поучните слова* и сл. Покрај нив, се развивале и творби со поинаква содржина како *апокрифи, романи и раскази*.

Хагиографиите или житија, се животописи на светци, црковни великодостојници и аскети. Карактеристично за хагиографиите е што приказната за животот на ликот што бил опишуван била испреплетена со фантастични елементи, поточно основна одлика е присуството на реални и фантастични елементи. Поради тоа, сите средновековни хагиографии личат меѓу себе по стилот и композицијата. Сепак, се среќаваат и хагиографии како *Панонските легенди*, во кои има конкретни факти за животот и делото на опишуваниот лик.

Во македонската средновековна литература се ширеле два вида хагиографии: за општохристијански светци (*Алексеј, човек божји; Житие на св. Горѓија*) и за домашни светци (*Житие за св. Прохор Пчински; Житие за св. Јоаким Осоговски*).

Варијанта на хагиографиите се средновековните *биографии*, во кои наместо за светец, се пишувало за животот на владетели, истакнати црковни старешини и др. Во биографиите нема внесување на фантастични елементи, а случките се предавани едноставно и природно. Во хагиографии спаѓаат и *молитвите, пофалните и поучните слова*. Молитвите се пофални песни кои содржат обраќање до бога, а најпозната средновековна молитва е *Азбучната молитва*. Пофалните слова се црковни творби во кои се фалат делата на некој светец, какво што беше *Пофалното слово до св. Кирил*, додека поучните слова се творби со дидактичка содржина и обично се однесувале на некој христијански празник. И кај поучните, како и кај пофалните слова, како прв автор се јавува св. Климент Охридски.

Апокрифите се еден вид приказни, легенди или виденија, во кои објаснувањето на Библијата е многу слободно, наместа и реалистично. Апокрифите кои се однесуваат на старозаветните книги се викаат *Старозаветни апокрифи* (Книгата за Адам, Книгата за Енох, Видението на Исаија), а тие што ги толкуваат новозаветните книги се викаат *Новозаветни апокрифи* (Томино евангелие, Видението на апостол Павле).

Апокрифите се книги, прикази од Стариот и Новиот Завет, кои отстапуваат од канонското толкување на Библијата и содржат размислувања спротивни на службените верувања. Апокрифите важат за непризнати, неверодостојни текстови што погрешно ја интерпретира Библијата. Тие биле многу популарни текстови пишувани со народен јазик. Имале разбирлива фабула и биле полни со алегорија и симболи. Овие творби најчесто биле анонимни, зашто биле забранети од црквата.

Луцидарот е поопширно дело со преводен карактер од XII век, во кое биле собрани сите средновековни знаења за верата, општеството и светот во вид на дијалог помеѓу учителот и ученикот. Луцидарот бил мошне популарен, многу се читал и се преведувал, ширел интерес за книгата и за читањето и ги пренесувал основните знаења. Попознати луцидари се „Беседата на тројцата светители“, кој е превод од грчки јазик, „Прашања и одговори на Григориј Богослов и Василие Велики“ и др.

Зоологот (физиолог) ги открива познавањата на луѓето за природата, како и нивниот однос кон неа. Одржи од слова за разновидни животни од физиолозите се наоѓаат во средновековните книжевни состави, некогаш како цитати, некогаш во одговорите на разумниците, почесто во форма на симболички ефекти.

Потсети се!

- ❖ Кои хагиографии се најпознати во словенската писменост?
 - ❖ Какви дела се апокрифите?
 - ❖ Во каква форма биле пишувани луцидарите?
 - ❖ Какво дело претставува зоологот (физиологот)?
-

СРЕДНОВЕКОВНИ ТЕКСТОВИ

СЛОВО КАКО ГО ИСПИСА ДАВИД ПСАЛТИРОТ

(апокриф)

Кога му даде клетва давид на Господа, му се вети на Бога Јаковов. И кога се воцари Давид, посака да му најде место на Бога и седна да го пишува псалтирот. И не знаеше од каде и што пишува.

Беше еден велможа по име Виор, сакаше тајно да зборува со царот. Царот рече: „Дојди ноќе и кажи ми“. Виор вечерта дојде и виде еден јуноша кај му говори на царот шепотејќи му в уво. Виор не се јави, а излезе надвор.

Утредента излезе и му рече царот: „Зошто не дојде тајно и не ми кажа? Туку дојди вечер и кажи ми!“ Пак дојде Виор, го виде исто јуношата кај му шепоти в уво на царот, и пак се врати надвор. Утредента царот му рече со гнев: „Зошто не дојде како што ти реков?“ Виор рече: „Господаре, трипати дојдов, ниеднаш не те најдов сам.“ Царот се сети и рече: „Дојди

вечер!" Кога дојде, Давид го праша: „Тука ли е човекот како секогаш?“ Виор му рече: „Да, господаре!“ Тогаш разбра Давид дека ангел му кажува што и како да пише.

И пак имаше вир при занданата царска. И жабите крекаа кога тој пишуваше. Заповеда слугите да ги гнетат жабите со саѓи и слама, да не крекаат.

И една ноќ виде Давид жаба голема раскречена на неговото писание. И тој ја трати. И пак по вторпат дојде и му го изгнаси писанието. И се потруди Давид многу. И пак по третпат ја најде на писанието. И рече: „О катара ти било, ѓаволе! Зошто ми правиш пакост?“ Тогаш жабата му проговори на Давид: „Не ти давам јас да го славиш Бога, како што ти мене не ми даваш!“

Тогаш повела Давид да се иставаат слугите од вирот. И се гласија жабите. Тогаш Давид рече: „Секоја дијанија да го фали Господа!“

Го исписа псалтирот. И имаше сосема 365 псалми. И ги окува Давид во олово и ги фрли во морето и рече: „Ако се вистинити овие зборови, да излезат од море!“ И остана псалтирот во морето 70 години. И по смртта Давидова, фрли Соломон мрежа, го извлече оловото и најде од псалтирот 153 псалми. Тоа му го соопшти на светот и се наполни светот со писанија псалтирни.

Така Господ Бог наш Исус Христос во нови времиња на тоа место фрли мрежа и фати 153 риби. Како што Соломон го наполни сиот свет со псалтирот, така апостолите го наполнија сиот свет со божества и права вера. Рибите беа Новиот завет и крштевањето Христово. На Бог наш слава во веки, амин!

превод: Блаже Конески

РАЗУМНИК ЗА СИТЕ ПРАШАЊА

(луцидар)

Во недела го создаде Бог небото и земјата. Во понеделник сонцето и месецот и сите небесни. Во вторник го насади рајот. Во среда ги положи водјето во морето. Во четврток повела и се создадоа сите скотови и лишки. Во петок го создаде Адам. Во сабота му даде душа.

Прашање: Од што го направи Бог сонцето и месецот?

Одговор: Кога ги создаде Бог небото и земјата и кога помисли како да го создаде човека и дека ќе се роди од него и дека ќе го распнат и на смрт ќе го предадат, и кога за смртта помисли Господ, тогаш солзи капнаа од окото Господово, и таа солзица Господ ја нарече сонце. Месецот е петрахилот Господов.

Прашање: Од што го создаде Бог Адама?

Одговор: Од седум дела.: 1. телото негово од земја, 2. коските негови од камен, 3. крвта негова од својата роса и сонцето, 4. дишењето негово од ветрот, душата негова од духот божји, 5. разумот негов од облак, 6. очите негови од морето, 7. мислата негова од брзоста ангелска.

Прашање: Како го создаде Бог Ѓаволот?

Одговор: Кога ги создаде Бог небото и земјата, ја виде својата сенка во водата и рече: „Брате, излези и биди со мене!“ Излезе човек и му нарача нему име Сатанаил.

Прашање: Како отпадна?

Одговор: Кога го садеше Господ рајот, тогаш заповеда да го садат. Сатаната крадеше од сè. И одеше и тураше среде тајно од Господа. Господ рече: „Ти крадеш од мене! Затоа да си прогнан!“ Излезе Сатанаил и рече: „Господи, благослови го тоа што го посадивме!“ Господ рече: „Да е благословено! Тука сум јас сред него!“

Сатанаил отиде да го види дрвото што го украде и насади. Кога го виде своето дрво, Сатанаил поцрне, го изгна дрвото негово од рајот. Тогаш Господ му нарече име Ѓавол.

Прашање: Кој седна на престолот погоре од господа?

Одговор: Адам, кого го крена господ на своето рамо и му вдахна душа.

Прашање: Кои зборови прво ги кажа Адам?

Одговор: Апилуја, што по сириски значи: Фалете го Господа!

Прашање: Кај седеше Адам кога излезе од рајот?

Одговор: Во Едем пред вратите рајски.

Прашање: Кој беше прв мртовец на земјата?

Одговор: Авел беше првиот мртовец.

Прашање: Од кого се зачна злото?

Одговор: Од Каина – злото, лагата и клетвата, разбојништвото и душегубството.

Прашање: Кој ги стори седумте зла големи?

Одговор: Каин ги создаде седумте зла големи: 1. душегубство, 2. адот го наследи, 3. земјата ја усмрди, 4. татка си го нажали, 5. мајка си ја обездети, 6. од Господа се одметна, 7. со братот се подели.

Прашање: На колку делови ја подели Господ добротата?

Одговор: 1. На Аврама гостољубивост, 2. на Сампсон му даде сила, 3. му даде на Јова богатство, 4. на Јосифа убавина, 5. на Соломона мудрост...

Прашање: Ламех како би слеп и како го устрели Каина?

Одговор: Зашто беше гневот божји против Каина, му се спушти главата и одеше при нозете негови, ги нишаше трските. Водачот Ламехов, мислејќи дека тоа е свер, му ја управува раката на Ламеха и тој стрелна.

Прашање: Свездите од што ги направи Бог?

Одговор: Од потта Господова. Исто и ангелите ги направи.

Прашање: Големо ли е сонцето или месецот или свездите?

Одговор: Сонцето е поголемо од сета земја шеесет попришта, месецот е колку половината земја, а свездата петнаесет дни одење.

Прашање: Далеку ли е сонцето од месецот?

Одговор: Колку што има од земјата до месецот, толку има од месецот до сонцето и до свездите. Свездите се на небеси утврдени. Месецот и двете деници во аерот пловат...

Прашање: Како заоѓа и како изгрева сонцето?

Одговор: Кога ќе зајде сонцето, го земаат ангелите и го носат на престолот Господов и го полагаат на skutot Господов и пејат песна непрестајна. И на шестата песна се отвора престолот и го земаат сонцето и го носат на исток. Така угрева денот.

Прашање: Како не се смирува или како да не изгние?

Одговор: Не беше допуштено ни муви, ни црви да го јадат.

Прашање: Како се креваат силни ветрови?

Одговор: Кога Каин плаче, тогаш се креваат силни ветрови.

Прашање: Како петлите ноќе пеат?

Одговор: Кога ќе го земат ангелите сонцето од престолот Господов и ќе го понесат на исток, удираат херувимите со крилјата. Тогаш на земјата секоја птица потреперува. Заради тоа петлите му возвестуваат на светот.

Прашање: Зошто во бањите водје толку жешки излегуваат?

Одговор: Земјата на вода стои, а водата на оган. Отаде водите по даги идат. Но, да не мине таа вода толкава дебелина на земјата, не би можел човек ни да ја гледа од горештина.

Прашање: Голема ли е земјата?

Одговор: Колку што има од земи до небо, толку е дебела земјата.

Прашање: Зошто е земјата полна со вода?

Одговор: Како што е телото полно крв, така и земјата вода.

Прашање: Каде ги земаат облаците водите што одат во него?

Одговор: Како што на свертот му е храна мршата, така на морето водите.

Прашање: Што му е солта на морето?

Одговор: Како на телото тукот, така на морето солта.

Прашање: Каде ги земаат облаците водите што толку многу ги носат?

Одговор: Секое дихание отаде носи каде што е таа вода, бидејќи е во бездната.

Прашање: Како се умножува водата дождовна?

Одговор: Малку земаат облаците, а кога ќе ја видат светлината, ќе се умножат. Зашто рече пророкот: Во влакното руно ќе расчешлам....

превод: Блаже Конески

ФИЗИОЛОГ (ЗА ЖИВОТНИТЕ)

Слово за орелот

Орелот им е на сите птици цар и живее тој сам без мака на светот. И остарува за сто години. А кога ќе остарее, ќе се обеси на небесата и доаѓа на исток и ќе дојде на Породим блато и се капе во него. И седи на каменот три дни и се топли на сонцето и паѓа од него староста и се подмладува. Така и ти, човече, кога ќе паднеш во тежок грев, прибегни кон црквата, кон духовниот отец и ќе те ослободи Господ. Зашто човечките гревови се како староста орлова!

СЛОВО ЗА ЕЛЕНОТ

Еленот е чуден и дивен. Остарува за осум години. И кога ќе ја сети староста своја, бара по горите по мирисот змиска дупка. И кога ќе најде змија што трипати се преслекувала, ја познава и ја копа земјата. А кога е во камен, носи вода во устата и ја потопува, та кога ќе излезе, ја голтнува и трча во водата силно и се пласка во водата сиот. Ќе излезе и ќе лежи на сонце три дни и се подмладува и пак е млад.

Така и ти, човече, подмладувај се со милостини и солзи спрема луѓето. Зашто не знаеш кога ќе дојдат разбојници и ќе ја уловат душата твоја.

СЛОВО ЗА ВОЛКОТ

Волкот е граблив звер. Секогаш со живо месо се храни. И кога не наоѓа храна, излегува на широко место и вика до Господа, вели: „Господи, ти си ме создал и ти не рече да јадам трева, ни да гризам дрвја. За друго сум гладен, Господи!“ Ќе чујат и други помали волци и едногласно вијат: „Прости ни, Господи, прости ни!“ И ја гледа Господ молбата и нема да се оглуши, туку пак се живи. Така и ти, безумен човече, почуј го гласот црковен и поитај на молитва со сето срце, и ќе ти прати Бог што сакаш.

СЛОВО ЗА ЛИСИЦАТА

Лисицата е итруманка. Кога не наоѓа храна за себе, излегува на присојно место и ќе го затаи здивот во себе и ќе се подуе. И доаѓаат птици, мислејќи дека е мртва. Се наведнуваат над неа, а таа ќе ги фати и ќе ги изеде. Така и ѓаволот кога сака да го преблзани човека, ќе го научи на лош пат и ќе се потаи во него лошотија. По малку ќе му се услади, дури да се научи на злото. И така довека злото го има.

СЛОВО ЗА ЗМИЈАТА И НЕЈЗИНИТЕ РАБОТИ

Змијата е лута дијанија. Ги каса сите. Моли бога да види човек и да се нагледа на човечки лик, зашто самиот Бог носи човечка лика. А таа сака и моли Бога, да не ја види човекот. А ако ја види човек, бега да се скрие негде. А ако ја стаса човек, го свива сето тело свое и ја покрива главата, за да ја скрие некако. И ако сето тело ѝ го поразат, а главата да ја зачува, пак од главата сето тело свое ќе го исцели. Така и ти, човече, чувај ја душата своја. Та ако телото твое биде поразено, а душата здрава, пак со душата телото твое ќе го исцелиш. Ако ли душата ја загубиш, а телото да ти е здраво, не може телото душата да ја исцели, туку сè ќе биде загубено. И пак змијата вели: „Јас Богу згрешив со ѓаволска соблазан и му рече Бог на човекот да ме ништи. Јас на човека зло не му правам, бидејќи Господ носи човечка лика. Да му сакав јас зло на човека, кај би можел тој да се скрие од мене? Би отишла и би ја изблујала трувачката своја во изворите човечки, и сите би измреле, луѓе и животни. Туку јас, кога сакам да пијам вода, прво ќе го изблујам отровот на камењата, да не се влее отровот во водата, да не му сторам зло на човека. А кога ќе излезам од водата, ќе го излижам својот отров, зашто не им сакам зло на луѓето“.

СЛОВО ЗА СЛАВЕЈОТ

Славејот е птица. Се ставува со друшката. Едниот спие до полноќ, а другиот бдее над него. Дванаесет пати го прославува Бога. На полноќ ќе заспие, а другиот ќе бдее од полноќ, и така бдеат обата до денот и го прославуваат Бога. Така и ти, човече, ако спиеш или лежиш или нешто друго правиш, секогаш Бога прославувај го и не ќе останеш скуден за ништо.

превод: Блаже Конески

- ◊ Која е тематската сличност во наведените книжевни текстови?
- ◊ Каква била улогата на овие средновековни текстови во животот на луѓето?

„Средновековната македонска книжевност изобилува со разнородни текстови, кои го наоѓаат своето место во стандардно утврдените книжевни родови. Може да се констатира дека дефинираните норми за средновековното книжевно творештво ги чинат и квалификуваат како општи и заеднички за сите средновековни словенски книжевности, па дури и пошироко, вклопувајќи ги и источните и западните вакви примери...

Величественоста и суштината на средновековната книжевност мошне убаво и прегледно може да се долови преку интересните средновековни зборници, кои како мали антологии честопати давале резимиран преглед на книжевниот интерес и афинитет на средината каде што на-станувале. Анонимните антологичари вршеле избор на популарните текстови, вклопувајќи ги во посебен зборник, пошироко познати како зборници со мешовита содржина, бидејќи во нив фигурирале разнородни книжевни текстови.“

Од поговорот во Тиквешкиот зборник

ЗАПАДНОЕВРОПСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ЛИТЕРАТУРА

Лирската поезија во западноевропската средновековна литература најмногу е негувана во Франција, во Прованса, а ја негувале трубадурите од XI до XIV век. Подоцна од Франција таа се раширила низ цела Европа, но не го постигнала успехот што го имала во матичната земја. Канцоната како облик на трубадурска песна е љубовна песна од 5–10 еднакво градени строфи. Стихот најчесто бил единаесторец, но можело да се сретнат и седмерци и десетерци. Денес се сочувани песни од околу 400 трубадури, а како најистакнат меѓу нив се смета Гијом IX Аквински.

Јуначките епови секако се најкарактеристичниот род во феудалното општество. Западноевропската средновековна литература познава неколку неодминливи наслови, како што се „Песната за Роланд“, „Сид“ и „Калевала“.

Епот „Песна за Роланд“ припаѓа на т.н. кралски циклус (песни посветени на Карло Велики). Во основата на овој еп се наоѓа еден историски настан: на враќање од Шпанија, каде што Карло Велики ги победил Сарацените, бил нападнат од Баските во клисурата Ронсево, при што многу негови војници загинале. Во борбата загинал и Роланд, управникот на Бретанската покраина. Овој настан се има случено на 15.08.778 г. „Песната за Роланд“ се смета за далечен предок на францускиот психолошки роман. Благодарение на умешноста на народниот пејач, постапките на ликовите се мотивирани и психолошки оправдани.

Со слична тематика е и шпанскиот еп од XI век „Сид“, во кој се опишуваат јуначките подвизи на Сид. И овде се работи за историска личност Руи Родриго Диаз де Бивар, кој бил протеран од кралот Алфонзо VI, па едно време морал да се бори од страната на Маврите, за подоцна да се сврти против нив. Се разбира народниот пејач го идеализирал јунаштвото на Сид, но епот послужил како инспирација на повеќе автори (Корнеј, Виктор Иго, а Масне има компонирано истоимена опера).

Меѓу побогатите западноевропски средновековни литератури, секако е финската. Во периодот од X до XII век оставени се над 1.260.000 стихови испеани од народниот пејач. Познатиот фолклорист Елиас Ленорт во XIX в. ги собра и ги објави стиховите на педесетте руни од познатиот еп „Калевала“. Во овој еп е опфатено дејството што започнува по создавањето на светот и со раѓањето на еден од главните јунаци, старецот–мудрец Вејнемејнен, вечниот бајач и завршува со покрстувањето на Финците и заминувањето на Вејнемејнен. Основниот судир е борбата помеѓу светлата Калевала и магливата Похјола со тројцата главни јунаци: старецот–мудрец Вејнемејнен, баш–ковачот Илмаринен и момчето Леминкајнен.

Во периодот на развиениот феудализам (XI–XV век) одделни европски градови почнале нагло да се развиваат, економски да се зајакнуваат, а со тоа и да стануваат важни црковни, воени, трговски и културни центри. Како резултат на развиената трговија и занаетчиство, се јавува една нова граѓанска класа, а тоа е буржоазијата. Однадеж се јавил голем интерес за проучување на класичната грчка и римска литература, што предизвикало интерес за човекот и неговата работа, наспроти средновековното верско презирање на земниот живот и човековото постоење. Ова довело до појава на **хуманизмот**. Од Италија (XIV век) хуманизмот се проширил и во другите европски држави. Во времето на хуманизмот особено се негувале љубовните песни и епските форми во стих и во проза.

Во средината на следниот век, младата италијанска буржоазија формирала свој поглед на светот, со што довела до ново движење наречено **ренесанса** или преродба, притоа негувајќи ги убавините на светот и величајќи ги радостите на животот (**сензуализам**); потенцирајќи ги телесните и духовните убавини (**естетизам**); истакнувајќи ја моќта на разумот (**рационализам**) и над сè, развивајќи ги вредностите што ги карактеризираат посилните и изразени индивидуи (**индивидуализам**). Во ренесансата се негувале лирската песна, епските форми во стих и во проза и драмата во стих и во проза. Со тоа се создале предуслови за градење на класицистичката поетика во XVIII век.

Од предренесанските имиња најзначаен е Данте Алигери, а ренесансната литература ќе остане запомнета по делата на Петрарка, Бокачо, Шекспир, Сервантес, Рабле и др.

Од крајот на XVI и низ целиот XVII век европската литература е во знакот на **барокот**. Како правец тој сака да ги разбие хармоничните форми и пропорции на ренесансата, односно тежнее кон изразување кое би кажало многу повеќе, отколку што се мисли и чувствува. Барокот се врзува за противреформацијата и рефеудализацијата во XVII в. Црквата се обидува да го поврати загубениот углед во времето на хуманизмот и ренесансата и низ сите европски земји се водат верски војни. За време на барокот се негуваат епските форми во стихови и драмата.

Во Италија и во Франција во XVIII век се јавил стремеж за имитирање на античките писатели. Напорите околу обновувањето на античките идеали се нарекуваат **класицизам** односно **псевдокласицизам**. Класицизмот како книжевно движење се темели на рационалистичката филозофија на Рене Декарт. Особено води сметка за почитување на формата на книжевните дела, строго почитувајќи ги нормите на теоретичарот Никола Буало во книгата „За поетската уметност“. Најзастапен книжевен род е драмата, иако се негуваат и останатите родови. Најзначајни претставници се Пјер Корнеј, Жан Расин, Жан Лафонтен и др.

Потсети се!

- ♦ Каде настанала трубадурската поезија и каков вид поезија е таа?
 - ♦ Кои јунаци се опеани во средновековните епови во западноевропските земји?
 - ♦ Кои правци се нарекуваат хуманизам и ренесанса?
 - ♦ Зошто барокот не го доживеал успехот на хуманизмот и ренесансата?
-

Калевала

Петнаесетта руна

Од чешелот што Леминкајнен го оставил дома капе крв; неговата мајка се досетува дека син ѝ загинал, брзо пристигнува во Похјола и се распрашува кај господарката каде го испратила Леминкајнен (1–62). Господарката на Похјола ѝ признава каква задача му дала на Леминкајнен, а Сонцето ѝ го открива местото на кое се наоѓа нејзиниот загинал син (62–194). Таа доаѓа со долго трепло во рацете кај водопадот на Туона, го пребарува дното, сè додека не ги пронајде сите делови од телото на својот син; ги соединува и со помош на баења и масти го враќа Леминкајнен во живот (195–554). Леминкајнен раскажува како бил убиен кај реката Туона и со својата мајка се враќа дома (555–650).

Мајката на Леминкајнен
на сина си само мисли:
„Каде ми е мојот Ахти,
кај пропадна чедо мое?
Не го слушам да се враќа,
од далеку да си иде.“

Не знаела жална мајка,
не можела ни да знае
кај останал синот нејзин,
плотта нејна, крвта нејна:
во борова шума ли е
или е на пусти места,

со бран морски ли се бие
обвиткан во бела пена.

И Килики, красна жена,
заплакала, закукала:
„Погубен е негде Ахти,
пропадна Каукомели,
кај што нога не стапнала,
по патишта непознати.
На чешелот крв се јави,
по запците, капе, тече!“

Мајката на Леминкајнен
во чешелот долго гледа

и заплака неутешно:
„О, несреќа за мајката
во времиња несигурни!
Саканото чедо мое,
роденото мое дете
настрадало во злодоба!
Го нападна несреќата,
Кауко во пропаст тоне:
на чешелот крв се јави,
по залците, капе, тече!“

Кога стаса во Појхола
се распраша за сина си,
кај жената, господарка:
„Кажи синот каде ми е,
или е сред лута битка,
во бој тежок, неизвесен,
во крв гази, сиот крвав,
во крв цапа до колена.“

А Килики, красна жена,
насколу разгледува
во домот на Леминкајнен,

в дворот на Каукомели:
навечер на чешел гледа
и наутро исто така,
дури еднаш во мугрите
кога петли запеале
не видела крв да тече,
од чешелот да извира.
каде си го витосала
мојот најмил Леминкајнен?“

А Лоухи вака рекла:
„Го најдов до наситка,
до наситка го напоивм
до грлото се наполни.
Го качив во цврсто кајче
и го пуштив по струјата,
но со него не знам што,
кај заврши несреќникот,
во водопад некој пенлив
или в силен морски вртлог?“

препев: Весна Ацевска

„Со оглед на тоа што во Руска Карелија руните и нивните пејачи и денес многу се почитуваат, би можело да се заклучи дека пејачите не ги заборавиле старите песни; сепак, во голем број случаи тие ги имаат значително преправено и разубавувано, сè дури не настанале нивните сегашни варијанти. Пред неколку века не би можеле да се најдат песни во толкаво изобилие, иако во тоа време варијантите веќе никнувале и расцветувале. Отсега па натаму, варијантите пополека ќе почнат да исчезнуваат наместо да се множат со нови дополненија. Сепак, секој читател во иднина ќе може песните да ги има крај себе во книга, односно во обемно и комплетирано дело, каде што подобро ќе бидат сочувани, отколку во главите на пејачите. Усното пеење пополека исчезнува. Тоа е сосема исто како и ситуацијата со многуте говори на еден ист јазик. Секој говор претходно се издвоил како посебност, еден се оддалечувал од друг, а некогаш настанувале и нови. Но, откако ќе се востанови литературниот јазик, сите говори почнуваат да се приближуваат кон него.“

Елиас Ленорт (17 април 1849 г.)

88

- 1110 Кога Роланд сети битка дека ќе го чека,
бесно ко свер спенави,
им влева храброст на Французите,
на Оливије му вели:
„Сире, придружнику, пријателе, не говори така!
Тоа што императорот ни ги довери Французите;

1115 меѓу сите тој одбра дваесетилјадна војска,
знаејќи дека меѓу нив страшливци нема
За господарот да се издржат треба големи маки,
да се истрпат големи студови и големи горештини
да се пролеев крв, да се жртвува телото.

1120 Удри со своето копје; јас ќе удрам со Дирендал,
мојот убав меч, кралски дар
и ако умрам, тој што ќе го земе,
ќе каже дека му припаѓал на добар и благороден вазал

89

- Пред нив пристигнува надбискупот Тирпен.
1125 Го подбуцна коњот свој и јурна по стрмниот брег,
говорејќи им на Франките со прекор:
„Господа барони, Карло не остави овде;
за нашиот крал задача ни е да умреме храбро.
На христијанството да му помогнеме да опстане!

1130 Ќе има битка, тоа веќе го знаете,
со свои очи Сарацените ги гледате.
Исповедајте се, побарајте прошка од Бога!
Ви ги простувам гревовите, за да ги спасам вашите души.
Ако загинете, ќе бидете свети маченици,

1135 и за вас ќе има место во вишниот Рај.“
Франките слегоа од коњите, се поклонија:
во име на Бога, надбискупот ги благослови.
Како покајување, им нареди силно да удираат.

- Тие станаа, се исправија смело,
 1140 ослободени од гревовите, што им беа простени;
 во името на Бога, надбискупот ги благослови.
 Потоа ги јавнаа своите брзи коњи:
 вооружени како што им прилега на рицарите,
 и сите се подготвени за битката.
- 1145 Грофот Роланд му се обрати на Оливије:
 „Придружнику, господару, вие веќе знаевте
 дека Генелон сите нè предаде;
 тој доби злато, богатства и пари.
 Императорот ќе треба да нè одмазди.
- 1150 Кралот Марсил направи добар пазар со нас;
 но ќе треба да нè плати со удари на меч!“

(препев: Владо Ефтимов)

♦ Направи споредба во пеењето на народниот пејач во двата епа! По што се разликува начинот на пеење во „Калевалата“ од „Песната за Роланд“?

♦ За кој средновековен јунак во македонската народна поезија постојат циклуси со песни?

♦ Кој е најголемиот средновековен јунак во литературата на твојот народ? Направи споредба со македонскиот јунак Крале Марко и кажи што е заедничко за обајцата!

СОДРЖИНА

I. ЈАЗИК	7
Македонскиот јазик меѓу јужнословенските и балканските јазици	9
Науката за јазикот	12
Глас и фонема	14
Поделба на гласовите	16
Самогласки и согласки	18
Гласовни промени	20
Акцент	23
Отстапување од третосложното акцентирање	25
Акцентот на туѓите зборови	26
Акцентишки целисти	28
Правоговор и правопис	31
Правопис на согласките љ, њ, ј, в, ф, с, ц, к, г	32
Согласни групи	36
Еднозначни и повеќезначни зборови	38
Основно и преносно значење на зборовите	40
Видови лексички значења	42
 II. ЛИТЕРАТУРА	 45
Фолклорот и митот како извори за литературата	47
Македонската народна литература	53
Лирски народни песни	55
Епски народни песни	58
Народни приказни	70
Светите книги на христијаните и на муслиманите - Библија и Коран	78
Словенска писменост	84
Св. Кирил и Методиј	84
Св. Климент Охридски	91
Црноризец Храбар	94
Книжевни школи во Македонија	98
Средновековни жанрови	99
Западноевропската средновековна литература	107

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

821.163.3(075.3)

НИКОЛОВСКА, Нада
Македонски јазик и македонска литература за гимназиски
паралелки со албански и турски наставен јазик / Нада
Николовска, Лилјана Ефимова. - Скопје : Македонска искра, 2002.
- 112 стр. : илустр. : 24 см

ISBN 9989-831-13-0

1. Ефимова, Лилјана

COBISS-ID 49254410

Бул. „Кочо Рацин“ бр. 10
Скопје, Република Македонија
Тел./факс ++389 - 2 - 136 - 318
E-mail: makedonskaiskra@email.com

НАДА НИКОЛОВСКА ЛИЛЈАНА ЕФТИМОВА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА
за I година гимназиски паралелки
со албански и турски наставен јазик

За издавачот
СУНЧИЦА ЗМЕЈКОСКА

•
Главен и одговорен уредник
СЛАВЕ НИКОЛОВСКИ – КАТИН

•
Уредници
ДРИТА ХУСЕИН
ДАФИНКА НИКОЛОВСКА

•
Лектура и коректура
ЉУБИЦА СЕВДИНСКА

•
Компјутерска обработка
ДАНИЕЛА ПАНЧЕВСКА

Печат
“СОФИЈА” - Богданци

